

Н.М. Мамай

ТРУДОВА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР СЕГМЕНТАЦІЇ
РИНКУ ПРАЦІ.....3

Ю.О. Немшилов, І.М. Харченко, А.С. Шевченко

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-
АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ....10

А.Т. Бібік

СОЦІАЛЬНА ЗНАЧИМІСТЬ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ
ТА ПОРЯДОК ЙОГО НАДАННЯ В УКРАЇНІ.....17

О.В. Федотова

НЕОРЕЛІГІЇ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО.....22

В.С. Филонич

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И
ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ.....29

В.М. Щербак

СПЕЦИФІКА ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ
В СИТУАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....32

А.М. Самойлов, В.І. Курилко, І.М. Харченко

ВПЛИВ ЗАХОДІВ РОСІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ
ЦЕНТРІВ НА ІМІДЖ УКРАЇНИ.....37

В.П. Валентієнко, В.О. Ковальов

ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ
СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДЬЮ.....40

Головний редактор - д-р геогр. наук В.М. Московкін
Науковий редактор серії «Соціологічні науки» - канд. іст. наук М.С. Лисенко

Редакційна колегія:

д-р соціол. наук, проф. **Л.Н. Герасіна** (Харків)
д-р соціол. наук, проф. **Є.А. Подольська** (Харків)
д-р соціол. наук, проф. **В.А. Соболев** (Харків)
д-р соціол. наук, проф. **Ю.О. Чернецький** (Харків)
д-р соціол. наук, проф. **В.Є. Шедяков** (Харків)

Редакційна рада:

д-р екон. наук, проф. **В.П. Бабич** (Харків)
д-р соціол. наук, проф. **Л.О. Бєлова** (Харків)
акад. АПН України, д-р юридич. наук, проф. **С.Б. Гавриш** (Харків)
д-р філос. наук, канд. мистецтвознавства, проф. **С.В. Євтушенко** (Харків)
Засл. роб. вищ. шк. РФ, д-р іст. наук, проф. **І.К. Кучмаєва** (Москва)
Нар. артист України, проф. **В.А. Лукашев** (Київ)
акад. НАНУ, акад. Академії правових наук України, д-р юридич. наук, проф. **В.К. Мамутов** (Донецьк)
Засл. діяч науки і техн., д-р техн. наук, проф. **Є.Є. Олександров** (Харків)
д-р екон. наук, проф. **Т.С. Пічугіна** (Харків)
д-р техн. наук, проф. **А.Ф. Санін** (Дніпропетровськ)
д-р фіз-мат. наук, проф. **І.Т. Селезов** (Київ)
акад. АПН України, д-р соціол. наук, проф. **О.Л. Сидоренко** (Харків)

Відповідальний за випуск: А.П. Паршин

Редакція не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

**Закон охороняє права та інтереси авторів статей.
Відтворення, розповсюдження, передрукування та інше
використання статей без згоди авторів забороняється.**

Статті друкуються трьома мовами: українською, російською, англійською (за бажанням авторів).

Адреса редакції: 61045, м.Харків, вул. Отакара Яроша, 9-А
Інтернет: <http://msu.kharkov.ua>
E-mail: info@msu.kharkov.ua

**Відповідальний редактор: А.П. Паршин
Комп'ютерна верстка: Д.І. Харченко**

**Адреса редакції: 61045, м.Харків, вул. Отакара Яроша, 9-А
тел.: (057) 340-03-65**

Підписано до друку 29.01.2011 Формат 60x80 1/8 Друк ризографія

**Обл.-вид. арк. 5,3. Умов. друк. арк. 5,5
Віддруковано «ФОП Тимченко А.М.» пр.-т Гагарина, 129
тел.: (057)758-12-03
Наклад 300 прим.**

УДК: 331.5:331.54/55(477)

Н.М. Мамай, к. філол. н.

Маріупольський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, Маріуполь

Рецензент: доктор філософських наук, професор, М.А. Лепський

ТРУДОВА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР СЕГМЕНТАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

У статті розглядаються особливості формування та функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень: проводиться аналіз соціально-економічних факторів трудової мобільності; розглядаються особливості їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки; розкривається механізм функціонування трудової мобільності на ринку праці на сучасному етапі; аналізується ступінь мобільності як фактора, який відбиває стан зайнятості соціально-демографічних груп населення.

Ключові слова: мобільність, трудові ресурси, ринок праці, соціально-професійна мобільність, фактори трудової мобільності, мотивація, зайнятість, сегментація ринку праці.

В статье рассматриваются особенности формирования и функционирования трудовой мобильности в условиях социально-экономических преобразований: проводится анализ социально-экономических факторов трудовой мобильности; рассматриваются особенности их воздействия на движение рабочей силы в условиях рыночной экономики; раскрывается механизм функционирования трудовой мобильности на рынке труда на современном этапе; анализируется степень мобильности в качестве фактора, отражающего состояние занятости социально-демографических групп населения.

Ключевые слова: мобильность, трудовые ресурсы, рынок труда, социально-профессиональная мобильность, факторы трудовой мобильности, мотивация, занятость, сегментация рынка труда.

The paper deals with peculiarities of formation and functioning of labour mobility under conditions of social and economic transformations. The author analyses social and economic factors of labour mobility, peculiarities of their influence upon manpower movement under market economy, as well as the extent of mobility as the factor which reflects the state of employment of socio-demographic groups of population. The functioning mechanism of labour mobility on the labour market at the present stage has been described as well.

Key words: mobility, labour resources, labour market, socio-professional mobility, factors of labour mobility, motivation, employment, labour market division.

Актуальність. В умовах переходу до ринкових відносин відбувається трансформація усталеної системи господарювання й механізмів взаємовідносин соціально-економічних інститутів держави й суспільства. В аспекті таких змін великого значення набуває процес формування якісно нового ринку праці та механізмів руху робочої сили.

При виборі шляхів реформування ринку праці в сучасних умовах на перший план виходить потреба вивчення закономірностей трудової мобільності як основної умови розвитку й функціонування ринку праці та трудових відносин. Найголовнішим завданням суб'єктів ринкових відносин стає необхідність підтримання високої

конкурентоспроможності за рахунок підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили та розширення її професійної гнучкості в сучасних умовах господарювання.

Вирішення цього завдання знаходиться в площині вивчення й регулювання процесів трудової мобільності як у межах підприємств, так і на рівні ринку праці.

Регульована трудова мобільність сприяє формуванню кадрового потенціалу з високим професійним рівнем робочої сили, що підвищує в сучасних ринкових умовах адаптаційні можливості як окремо взятого працівника, так і всього підприємства в цілому. Підвищений рівень мобільності персоналу приводить до дисбалансу кадрової структури підприємства, що позначається на зниженні виробничих показників і збільшенні витрат, пов'язаних з адаптацією, навчанням, підбором і найманням нових працівників.

Це визначає необхідність поглибленішого вивчення закономірностей прояву мобільності кадрів в умовах інтенсивних структурних зрушень і дослідження критеріїв оптимального поєднання стабільності та мобільності робочої сили на ринку праці.

Аналіз інтенсивності та структури трудової мобільності в цілому та її складових зокрема дозволяє встановити закономірності механізму її функціонування на ринку праці, способи адаптації трудових ресурсів на підприємствах, напрями їх перерозподілу.

Таким чином, **актуальність теми дослідження** зумовлена необхідністю пошуку нових підходів до вивчення й регулювання процесів трудової мобільності, як у рамках трудових колективів, так і в ширшому плані – на ринку праці в умовах ринкових відносин, змін соціально-економічних інститутів.

Об'єктом дослідження виступають трудові ресурси, які формують ринок праці, а предметом – особливості формування й функціонування трудової мобільності в умовах соціально-економічних перетворень.

Мета цього дослідження - всебічний аналіз соціально-економічних чинників формування та функціонування трудової мобільності в умовах перехідної економіки, а завданням є розгляд основних теоретико-методологічних підходів до дослідження процесів трудової мобільності, аналіз соціально-економічних факторів трудової мобільності та виявлення особливостей їх впливу на рух робочої сили в умовах ринкової економіки, розкриття механізму функціонування трудової мобільності на ринку праці на сучасному етапі.

Дослідження процесу мобільності робочої сили відбувається на перетині двох основоположних дисциплін – економіки й соціології. Розглянемо ступінь розробленості цього питання з позиції кожної з наук.

Соціологічний підхід у вивченні проблем соціальної динаміки й мобільності, типології соціальних змін, моделювання соціальних процесів відображено в працях Ю.П. Аверіна [1], В.Д. Граждана [2], В.І. Добренькова та А.І. Кравченко [3], П.О. Сорокіна [4], С.С. Фролова [5], П. Штомпки [6], Я. Щепанського [7]. Серед представників західної соціологічної школи проблеми трудової мобільності вивчали Дж. Стюарт Мілль [8], М. Вебер [9], Дж. Голдторп [10] та ін. Дослідження цих авторів направлені на розгляд соціального об'єкта в динаміці, на змінювання в часі його кількісних та якісних змінних. П.О. Сорокін розглядав зміну соціального становища індивідів як переміну їхнього місця розташування в соціальному просторі [11, с.297]. Його робота цікава тим, що в ній він провів паралель між соціальною та професійною мобільністю, визначивши їх причинно-наслідкові зв'язки та вплив на становище людини в структурі соціально-суспільних відносин.

Найповніше процес мобільності персоналу розглядається західними вченими, що досліджують економічну сферу. Її основоположниками є класики економічної теорії – К. Маркс і Ф. Енгельс [12], А. Сміт [13]. З їхньої точки зору, мобільність робітників може бути представлена як економічна категорія, що виявляється в зміні праці і

робочого місця, чергуванні професій. Проблематика дії мобільності робочої сили на ринку праці широко представлена в роботах Дж. Кейнса [14] та ін.

Незважаючи на значну розробку тематики дослідження, перспективним напрямком для вивчення залишається питання впливу трудової мобільності на ефективність діяльності підприємств в умовах формування ринкових відносин.

Трудові ресурси – це працездатна частина населення, яка володіє фізичними та інтелектуальними здібностями до трудової діяльності, здатна виробляти матеріальні блага або надавати послуги, тобто трудові ресурси включають у себе, з одного боку тих людей, які зайняті в економіці, а з іншого, не зайнятих, але здатних працювати. Таким чином, трудові ресурси складаються з реальних і потенційних працівників.

Структура механізму дії мобільності робочої сили на ринку праці складається з п'яти елементів.

Перший структурний елемент – це господарський механізм і спосіб його управління. На господарський механізм впливають, з одного боку ринок, з іншого – держава. А в зв'язку з дедалі більшим поширенням процесу регіоналізації на господарський механізм впливають і місцеві органи управління. Ринок і держава – це ланки органічної структури, що функціонує в рамках господарського механізму. Внаслідок цього господарський механізм є інструментом, за допомогою якого здійснюється рух робочої сили на ринку праці.

Другий елемент механізму дії системи мобільності робочої сили на ринку праці – соціальна структура суспільства, що визначає соціальне оточення індивіда. Основу соціального оточення складають економічні відносини, які визначають розподіл суспільства на соціальні групи.

Третій елемент – економічне становище індивіда. Воно знаходить своє вираження в процесах ціноутворення на працю. Ціна праці включає початкові й кінцеві результати мобільності робочої сили.

Четвертий елемент являє собою мотиваційні механізми економічної поведінки людини на ринку праці. Він визначає рух людини від одних потреб до інших, його реакцію на зміну умов функціонування економічної системи.

П'ятий елемент це переміщення робочої сили на ринку праці, тобто сама мобільність. Він знаходиться в причинно-наслідковій залежності від господарського механізму, економічного становища індивіда, соціальної структури суспільства та мотиваційних механізмів поведінки працівника на ринку праці. У той же час цей елемент є сполучною ланкою всіх інших чотирьох елементів.

Трудова мобільність показує, з одного боку, чутливість реакції індивіда як носія робочої сили, на розвиток суспільної праці, динаміку виробництва, впровадження досягнень науки і техніки, на валові інвестиції, а з іншого боку, на розміщення факторів виробництва, зміни в соціально-економічному становищі індивіда, на мотиваційні механізми поведінки людини на ринку праці.

Відповідно, складовими мобільності трудових ресурсів є пропозиції робочих місць і пропозиція робочої сили на ринку праці, які визначають напрями руху робочої сили, їх форми і функції.

Мобільність робочої сили поділяється на соціально-професійну й територіальну. Соціально-професійна мобільність являє собою процес зміни змісту трудової діяльності, викликаній різними причинами. Територіальна мобільність – це міграція, під якою розуміється просторове переміщення працездатного населення, яке викликано змінами в розвитку й розміщенні виробництва, умовами існування робочої сили. Мобільність робочої сили характеризується певними факторами, які можна поділити на чотири групи.

Фактори першої групи визначають необхідність змін у мобільності робочої сили, другої - відображають бажаність мобільності в силу цілого ряду соціально-економічних обставин.

До факторів третьої групи відносять ті, що оцінюють легкість мобільності через систему характеристик, які можуть сприяти або перешкоджати їй, а до четвертої - ті, що відображають інформованість людини про можливі варіанти мобільності, важливі в умовах перехідного періоду до ринкової економіки.

Детермінуючими факторами трудової мобільності є саме соціально-економічні обставини, які в свою чергу нерозривно пов'язані з мотивацією переміщень. Зокрема, це екстремальні мотиви (переміщення відбуваються внаслідок або реальної кризи певної сфери зайнятості, або «передбачення» неперспективності робочих місць самими працівниками); мотиви максимального чи мінімального досягнення й збереження (наприклад, збереження попереднього рівня оплати праці); майнові мотиви (вирішальне значення має можливість або стати власником, або вигідно й безболісно «позбутися» конкретних засобів виробництва з метою бажаної зміни зайнятості); непрямі мотиви (формально переміщення відбуваються заради якихось нематеріальних цілей – відповідності роботи спеціальності й кваліфікації, кращих організаційних умов праці).

Як підкреслював Р. Інглегарт, система переваг і орієнтирів конкретної людини, як правило, формується ще на початку життя й згодом змінюється дуже рідко. Тому частка людей з відверто вираженими «постматеріалістичними» орієнтирами буде збільшуватися лише в міру зміни поколінь, що вступають в життя з новими ціннісними установками. Зі зростанням людей, які звільняються від матеріалістичних мотивів, виникає новий соціальний шар, який об'єднує осіб, що, "навіть змінюючи свою роботу, ... не змінюють своїх економічних і соціальних позицій... (й тому) не належать до пролетаріату й не можуть бути експлуатовані як клас" [15, с.143]. На відміну від високорозвинених країн, де провідними мотивами стають «постекономічні збудники» (самовдосконалення, накопичення нових знань, соціальне визнання), в Україні в результаті соціально-економічних змін на перший план виходять такі мотиви трудової мобільності, як матеріальне забезпечення, удосконалення умов праці, професійно-кваліфікаційні показники трудової діяльності, можливість вирішення житлового питання.

Слід зазначити, що ступінь мобільності, яка відображає готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну приналежність і місце проживання, є найважливішим фактором, який відображає стан зайнятості всіх соціально-демографічних груп населення. Під соціальним змістом зайнятості слід розуміти стійку систему поведінки соціальних груп у сфері зайнятості, взаємодію цих груп між собою й державою, систему, регульовану, з одного боку, соціальними інститутами даного суспільства, з іншого, – соціально-економічним становищем цих груп, їх соціальними інтересами, установками, ціннісними орієнтаціями. Основу соціального механізму зайнятості становить активність соціальних груп, що зв'язує всі елементи системи в єдине ціле. Для оптимізації роботи цього механізму необхідно проводити постійний аналіз результатів активності соціальних груп в економічній і соціальній сферах, рівня розвитку продуктивних сил суспільства, обсягу й структури національного доходу, соціальних якостей працівника. При вивченні дії механізму зайнятості особливу увагу необхідно приділити таким аспектам, як:

- залежність економічного розвитку від поведінкових чинників, оскільки положення та інтереси різних соціальних груп зумовлюють відповідні способи поведінки у сфері зайнятості, в тому числі й ті, що суперечать економічним інтересам держави;

- залежність елементів соціального механізму від культурного середовища, яке формує певні традиції, стереотипи поведінки, соціальні норми;

- залежність методів державного регулювання сфери зайнятості від діяльності та поведінки певних соціальних груп.

При цьому необхідно пам'ятати, що вирішення економічних і соціальних питань щодо зайнятості можуть суперечити один одному. У такому випадку необхідно шукати компроміс, не забуваючи, однак, що від ступеня реалізації економічних критеріїв залежить і можливість відступу від них заради досягнення соціальних цілей.

Соціальна структура робочої сили є найважливішим чинником сегментації ринку праці. До його окремих «фрагментів» традиційно «прив'язані» певні соціальні групи. Як справедливо відзначав О. Шкаратан, ці жорсткі функціонально-інституційні структури, що розподіляють зайнятих за відповідними сегментами ринку праці, є фактором їх соціального відтворення [16, с.203].

Таким чином, конкретним секторам ринкової стратифікації відповідають стійкі механізми професійної соціалізації працівників, що передаються через систему міжпоколінної мобільності.

До основних причин соціальної сегментації ринку праці можна віднести: освітні, вікові, гендерні, етнічні, конфесійні, територіально-регіональні. Одні з них (наприклад, рівень освіти) необхідно відносити до факторів, що передбачають об'єктивну диференціацію працівників по щаблях професійної компетенції і є природним наслідком тих переваг, які вони отримують в процесі вибору того чи іншого робочого місця. Теж можна сказати і про регіональні фактори, коли альтернативи вибору робочих місць залежать від конкретних можливостей людей долати просторово-часові бар'єри професійної мобільності.

Не можна повністю погодитися з тим, що віковий фактор є причиною професійної дискримінації. По-перше, існує досить жорстка кореляція зростання віку та кваліфікації, яка вказує на об'єктивні тенденції зміни рівня кваліфікації залежно від часового фактору. По-друге, професійний досвід, що залежить від стажу роботи, навіть у разі рівного кваліфікаційного статусу, цінується вище й є природним чинником професійних переваг. Зрозуміло, що віковій кореляції вибору робочих місць заперечувати не можна. За інших рівних умов існує певна статистична тенденція, яка вказує на тісний зв'язок між динамікою професійного та життєвого циклу працівників і фазовим процесом їх розподілу на робочі місця різної кваліфікації.

Гендерні, етнічні, конфесійні причини вказують на видимі чи латентні чинники професійної дискримінації та сегрегації, які домінують у тих чи інших соціальних системах. Тут соціальна нерівність, що «вимірюється» такими критеріями, як стать, раса, етнос, походження та ін., визначає селективні механізми розподілу працівників по різних зонах професійної спеціалізації. Необхідно зазначити, що в цьому випадку критерії компетенції часто не мають домінуючого значення і заміщуються іншими стандартами: лояльністю, соціальною приналежністю, протекціонізмом, корпоративною солідарністю.

Таким чином, ринок праці не може розглядатися як гомогенне утворення, в тому числі з причин суто соціального характеру. Мова йде про те, що рекрутування робочої сили опосередковується механізмами соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію зайнятих на робочих місцях у відповідності до встановленої соціальними стандартами певної економічної культури та її переваг професійного вибору як з боку роботодавців так і працівників.

Сутність механізму дії системи мобільності робочої сили в повній мірі проявляється у функціях розподілу, перерозподілу та оновлення робочої сили на ринку праці.

Розподіл робочої сили виражається у вступі на ринок праці випускників шкіл, професійно-технічних, середньо-спеціальних і вищих навчальних закладів, тобто осіб, які вперше починають трудову діяльність.

Перерозподіл робочої сили на ринку праці являє собою часткову форму розподілу робочої сили, яка зумовлена суспільним поділом праці. Суспільний поділ праці веде до розподілу суспільного виробництва на види, галузі та сфери, співвідношення між якими виростає з потреб суспільства. За допомогою мобільності робочої сили на ринку

праці як реакції на зміну співвідношення між видами, галузями й сферами економіки здійснюється переміщення працівників від одних видів праці до інших на вторинному ринку праці.

Оновлення робочої сили на ринку праці виявляється у формуванні нової якості робочої сили, яка відбувається під впливом суспільного розподілу праці. У цьому випадку суспільний поділ праці змінює функції праці. Тут важливими є не лише зміна змісту праці, але й постійне поліпшення умов праці та всебічний розвиток людини. У формуванні нової якості робочої сили значну роль відіграє освіта, підготовка кадрів, зростання професійної майстерності й кваліфікації. Саме на цій основі відбувається зміна структури робочої сили.

Висновки

1. Проведений нами аналіз соціально-економічних чинників, що впливають на трудову мобільність, показав, що найбільші можливості у сфері впливу на процеси трудової мобільності має група особистісних чинників, що формуються на рівні працівника, до якої відносяться: економічні фактори, фактори соціально-культурної та професійної орієнтації, рівень і якість освіти суб'єкта трудових переміщень, вік, стаж роботи.

2. Саме в умовах перехідної економіки соціальну сегментацію ринку праці зумовлюють механізми соціальної стратифікації, які здійснюють селекцію зайнятих на робочих місцях у відповідності до встановленої соціальними стандартами певної економічної культури та переваг професійного вибору.

3. З метою докладнішого опису системи мобільності трудових ресурсів як соціально-економічного процесу необхідно побудувати стійку систему відносин індивіда, соціальних груп і держави й розглядати їх тільки в умовах тісної взаємодії. Дана система регулюється, з одного боку, державою, її політичними й правовими органами; переважаючим господарським механізмом; ступенем розвитку регіонів і розміщенням ресурсів; національними та історичними традиціями; а з іншого, – соціально-економічним становищем індивіда та його приналежністю до певного соціального оточення, соціального шару, які значною мірою визначають мотивацію поведінки на ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аверин Ю.П. Люди управляют людьми: модель социологического анализа [Текст] / Ю.П. Аверин. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1996. - 143с.
2. Граждан В.Д. Деятельностная теория управления [Текст] / В.Д. Граждан. - М.: Изд-во РАГС, 1997. – 112с.
3. Добренев В.И. Социология [Текст]: в 3-х т. / В.И. Добренев, А.И. Кравченко. - Т. 2: Социальная структура и стратификация. - М.: ИНФРА-М., 2000. - 535с.
4. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений [Текст] / П.А. Сорокин; пер. с англ. В.В. Сапова. - СПб.: РХГИ, 2000. - 1056с.
5. Фролов С.С. Социология организаций [Текст] / С.С. Фролов.- М.: Гардарики, 2001. – 304с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений [Текст] / П. Штомпка. - М.: Аспект-Пресс, 1996. - 223с.
7. Щепанський Я. Елементарные понятия социологии [Текст] / Я. Щепанський; пер. с польского М.М. Гуренко. - М.: Прогресс, 1969. - 240с
8. Милль Дж. С. Основы политической экономии [Текст]. Т.3 / Д.С. Милль. - М.: Прогресс, 1981. - 448с.
9. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер.- М.: Прогресс, 1990.- 804с.
10. Goldthorpe J. Social mobility and class structure in modern Britain [Text] / J. Goldthorpe - Oxford: Clarendon press. 1987. - 377р.
11. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. - 543с.

-
12. Маркс К. Тезисы о Фейербахе, "немецкая идеология" [Текст]: / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения: в 55-ти т.; Т.3 – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. – 630с.
13. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст]: / А. Смит // Сочинения: в 2-х т.; Т.1 - М.: Наука, 1993. - 570с.
14. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Д.М. Кейнс - М.: Прогресс, 2002. – 187с.
15. Иноземцев В.Л. Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция и формирующаяся реальность [Текст] / В.Л. Иноземцев // Социально-экономические проблемы информационного общества; под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 120 - 148.
16. Шкаратан О. Социальное воспроизводство [Текст] // В.В Радаев, О.И. Шкаратан // Социальная стратификация. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 1996. – С. 200 - 221.
17. Радаев В. Социологические подходы к анализу рынка труда спрос на труд [Текст] / В. Радаев // Российский экономический журнал. - 1995. - № 3. – С. 86 - 92.
18. Микульский К. Формирование новой модели занятости [Текст] / К. Микульский // Экономист. – 1997. - № 3. – С. 46 - 52.
19. Радаев В. Социологические подходы к анализу рынка труда: предложения труда [Текст] / В. Радаев // Российский экономический журнал.-1995.-№4.– С. 82- 89.
20. Агабекян Р.Л. Современные теории занятости [Текст] / Р.Л. Агабекян, Г.Л. Авагян. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 190с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2010

УДК 316.774

Ю.О. Немшилов, к. т. н., доц.; І.М. Харченко, к. т. н., с. н. с.; А.С. Шевченко

ПВНЗ "Міжнародний Слов'янський університет. Харків"

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Стаття присвячена аналізу проблем підготовки й особливостям проведення інформаційно-аналітичної діяльності в міжнародних відносинах на сучасному етапі.

Ключові слова: Інформаційно-аналітична діяльність. Проблеми. Особливості. Напрями вдосконалення.

Статья посвящена анализу проблем подготовки и особенностям проведения информационно-аналитической деятельности в международных отношениях на современном этапе.

Ключевые слова: Информационно-аналитическая деятельность. Проблемы. Особенности. Направления совершенствования.

The article is dedicated to the analysis of problems of preparation and peculiarities of realization of information an analytic activity in contemporary international relations.

Keywords: Informatively-analytical activity. Problems. Features. Directions of perfection.

Розвиток сучасного суспільства на рубежі ХХ-ХХІ століть ознаменувався поширенням аналітичної діяльності.

Інформаційно-аналітична діяльність в усіх сферах повсякденного життя набуває все більшого значення, що відбивається у створенні «фабрик думки», інформаційно-аналітичних відділів і служб у державних органах, компаніях, банках, політичних партіях [1].

Складність і динамізм світових процесів, різноманіття і надмірність інформації, протидія певних структур й особливості накопичення, обробки інформації з точки зору людського чинника висувають певні вимоги до підготовки і становлення фахівця - аналітика.

Слід підкреслити, що особливу актуальність придбаває аналіз проблем інформаційно-аналітичної діяльності в міжнародних відносинах. Це особливий вид діяльності, від якого залежать взаємини народів і держав, політична стабільність у світі. У зв'язку з цим помилки і неточності аналітиків у цій сфері можуть дорого коштувати людству.

Спочатку розглянемо основні особливості і проблеми діяльності аналітика в області міжнародних відносин [2, с. 6-8].

Фахівець-міжнародник повинен чітко уявляти, що у своїй діяльності він неминуче зіткнеться з цілим рядом додаткових проблем. Останні виникають не лише з розпорошеності знань про міжнародні відносини по різних наукових дисциплінах, але також із-за особливого характеру згаданих стосунків.

Наведемо приклади деяких із цих проблем.

Об'єктивна дійсність міжнародних відносин охоплює дуже широку, а тому і важку для розуміння область явищ і процесів, повне пізнання яких, теоретичне впорядкування і аналіз їх взаємозв'язків при нинішньому стані знань і недосконалості наукового апарату майже неможливі.

У міжнародному житті (на відміну від інших проявів громадського життя) немає центрального ядра влади і управління, а у наявності поліцентризм і поліархія, у рамках яких дуже велику роль грають стихійні процеси і суб'єктивні чинники. Які-небудь закономірності або повторюваність важко вловити.

У дослідника міжнародних відносин немає повного доступу до широкої і об'єктивної інформації, особливо в області політичної і стратегічної, в яких велику роль грають міркування безпеки і таємниця дипломатії.

У міжнародному житті (на відміну від внутрішнього життя держав) має місце перевага відцентрових чинників над чинниками, що об'єднують. Це в результаті дуже утрудняє систематичний опис, узагальнення міжнародних явищ та процесів і з'ясування причинно-наслідкової діяльності держав.

У сфері дій акторів (діючих одиниць) міжнародних відносин дуже велику роль грають одночасність багатьох інтеракцій (взаємодій) і випадковість подій, що утрудняє аналіз та оцінку цільових дій, передбачення їх наслідків.

Виходячи з цього, на думку зарубіжних дослідників, можна виділити наступні основні функції дипломатичної діяльності: інформаційно-аналітичну, прогнозно-аналітичну, адміністративно-управлінську і консульську. Таким чином, є підстави віднести інформаційно-аналітичну діяльність у міжнародних відносинах до різнобічного і складного виду роботи.

Проведений аналіз дозволив виділити декілька напрямів у проблемах підготовки і діяльності аналітиків-міжнародників.

Доцільно розглянути наступні напрями:

- загальні проблеми інформаційно-аналітичної діяльності;
- специфіка і проблеми організації інформаційно-аналітичної діяльності;
- проблеми інформаційно-психологічної безпеки інформаційно-аналітичної діяльності;
- проблеми підготовки фахівця до інформаційно-аналітичної діяльності;
- проблеми формування "клану аналітиків" із точки зору психічного стану суспільства.

Проведемо послідовний аналіз вказаних проблем.

Розглянемо загальні проблеми інформаційно-аналітичної діяльності [7].

Слід враховувати те, що інформаційно-аналітична діяльність з якнайглибшої старовини є важливим компонентом управління, функцією і інструментом влади.

Вихід на якісно інший рівень інформаційно-аналітичної діяльності обумовлено необхідністю здійснювати цілеспрямовану політику, ефективно діяти в умовах нового інформаційного режиму.

Намітилося створення інформаційно-аналітичних підрозділів у структурах органів федеральної і регіональної влади, в міністерствах та відомствах, у ЗМІ, у сфері бізнесу, при політичних партіях та рухах.

Важливим є те, що інформаційна аналітика, найчастіше має справу з феноменологією буття, здійснюючи оцінку фактів і подій, прогнозуючи їх розвиток з обліком не лише узагальнених типових параметрів, але і цілого спектру чинників, включаючи суб'єктивно-особові, випадкові впливи, а також свідомі акції конкуруючих сил, протидіючі інтересів та активне втручання соціальних технологій.

У ході інституціоналізації і професіоналізації інформаційно-аналітичної діяльності виник парадокс, пов'язаний з тим, що академічні й галузеві науково-дослідні інститути, що розглядали фундаментальні й прикладні проблеми в тих областях знання, які були затребувані сучасним життям, практикою управління, так і не стали базовою структурою в системі аналітичних служб, що формуються. Проте вчені й співробітники саме цих закладів у своїй більшості поповнили ряди аналітиків держструктур, ЗМІ, комерційних фірм, політичних партій і аналогічних структур.

Нині організації й служби, що входять у систему науково-технічної інформації нерідко пропонують аналітичні послуги в рекламних проспектах, але, як правило, їх не виконують. У той же час у роки свого відносно безбідного існування в умовах стабільного бюджетного фінансування ці організації іноді отримували державні замовлення на огляди вітчизняних і зарубіжних публікацій по актуальних проблемах у плані інформаційної підтримки державних проєктів, цільових програм та ідентичних їм.

Сучасні бібліотечно-бібліографічні фахівці працюють із потоками документів (передусім опублікованих), забезпечуючи аналітико-синтетичну переробку, міра якої недостатня. Вони не мають у розпорядженні необхідних інструментів (підрозділів, кадрів, систем зв'язку й обробки даних), необхідних для інформаційного моніторингу якої-небудь області (об'єкту управління).

Створені комерційні інформаційно-аналітичні фірми починали свою діяльність зовсім не з аналітики. Вони вирішували інші завдання, що відносилися до сфери комплексної безпеки: охорону об'єктів, особисту охорону, приватну детективну і розшукову діяльність, технічну систему забезпечення безпеки, юридичний, кадровий консалтинг, ділову і конкурентну розвідку та інше. Далі в ході розвитку цих фірм інформаційна аналітика не лише настійно затребувалася як необхідний інструмент ефективності первинної діяльності фірми і цілком органічно вписувалася в її структуру, але нерідко і зазнавала еволюцію, ставши мозковим центром і генератором основної продукції.

Крім того, об'єктивний і закономірний процес - тенденція соціалізації інформаційно-аналітичної діяльності ставить перед суспільством наступні проблеми:

- виникає необхідність соціальної оцінки значущості нової галузі, що вимагає її позиціонування у ряді інших, близьких галузей, вироблення шкали соціальної оцінки, побудови системи соціальних пріоритетів з урахуванням цінності тих цілей, які ця діяльність дозволяє досягти;

- формуються емоційні реакції та загальноприйняті норми поведінки у зв'язку з цією галуззю;

- ціннісні і соціально-психологічні реакції транслюються в область культурних норм і традицій, національних форм соціального буття, включаються в систему міфів і ритуалів і тому подібне;

- побудовані пріоритети та оцінки престижності нової галузі дозволяють визначати її соціометричні параметри (інтенсивність росту соціальних інститутів, пов'язаних із новою галуззю, темпи і масштаби підготовки і набору фахівців-професіоналів, користувачів її продукції).

Зупинимось на специфіці та проблемах організації інформаційно-аналітичної діяльності [1].

Починається інформаційно-аналітична діяльність із визначення об'єкту, предмета і проблеми аналізу. Цей етап включає ознайомлення з проблемою в цілому, а також із пов'язаними з нею питаннями, вивчення яких може виявитися корисним; складання загального плану роботи з вказівкою терміну виконання, виконавців і основних джерел, які треба буде використати.

Побудова ідеальної моделі об'єкту і предмета - наступний крок, що забезпечує створення нормативної бази для наступної аналітичної діяльності.

Збір фактографічних даних. Це неминучий етап інформаційно-аналітичної діяльності незалежно від області дослідження і явища, що вивчається. Тут потрібні чітке визначення використовуваних понять і максимально велика база джерел. При їх підборі необхідно критично відноситися до знайденої інформації.

Основне завдання на етапі оцінки фактографічного матеріалу полягає в тому, щоб оцінити отримані дані, виділити з маси описуваних фактів ті, аналіз яких доцільно продовжити. Цей етап включає оцінку, класифікацію, аналіз і з'ясування фактів.

Наступний етап – це розкриття значення фактів. Слід звернути увагу на те, що факт несе в собі велике смислове навантаження, якщо його розглядати в сукупності з іншими фактами або додатково вказати його значення. Тому необхідно всіляко домагатися якнайповнішого розкриття значення кожного факту.

На етапі гіпотези необхідно побудувати її, використовуючи взаємозв'язок окремих розрізнених на перший погляд фактів. Висуваючи гіпотезу, ми тим самим полегшуємо собі з'ясування проблеми, а її усвідомлення носить дослідницький характер. Суб'єкт «накладає» на гіпотезу призму своїх уявлень, обумовлених особистим досвідом і знанням предметної області. Побудова гіпотез властиво будь-якій аналітичній роботі. Спочатку ми виходимо з деяких припущень (гіпотез) про те, які чинники, можливо, відіграють важливу роль, а які не мають відношення до справи.

Етап вибору типу аналізу зумовлює обрання конкретних методів аналітичної діяльності.

На етапі доказу необхідно довести або спростувати справедливість робочих гіпотез.

На подальшому етапі формулюються остаточні висновки, які є метою будь-якого інформаційного аналізу.

І останнім етапом є достовірне і якісне викладання результатів дослідження у документі, що завершує роботу. Необхідно стежити за тим, щоб підсумковий документ був написаний на мові, доступній споживачеві інформаційної продукції. При необхідності для досягнення максимального ефекту можна використовувати таблиці і діаграми, мультимедійні презентації.

Слід зазначити, що в інформаційно-аналітичній роботі доводиться багаторазово повертатися до повторення дій. Проводячи аналітичну роботу, ми маємо бути готові повертатися назад і вносити зміни в наш попередній план кожного разу, коли у світлі нових даних у цьому виникне необхідність. Застосування методу зворотної послідовності етапів, дозволяє вдосконалювати знання, що одержуються.

Перейдемо до проблем інформаційно-психологічної безпеки в інформаційно-аналітичній діяльності [5].

Розглядаючи особливості здійснення розумових операцій в інформаційно-аналітичній діяльності, слід визначити специфіку підготовки свідомості до взаємодії з тими або іншими об'єктами аналізу, в якій можна виділити три найбільш важливих напрями:

- психофізіологічне налаштування обох півкуль мозку із врахуванням специфіки режиму роботи і типу аналітичної операції;
- психологічна підготовка, основою якої є специфіка сприйняття і спектр можливих реакцій суб'єкта на об'єкт;
- оснащення аналітика відповідними методами роботи з інформацією, що враховує особливості об'єкта аналізу (цільові, семантичні, семіотичні, психологічні та інші).

Наведемо приклади можливих змін свідомості і психологічних реакцій на них у процесі здійснення аналітичної діяльності по наступних класах операцій:

Композиція - здійснюється при підборі інформації (етап формування середовища, що утворює систему відбору потрібних для аналізу відомостей за принципом достатності і необхідності, а також - під певну мету і за заданими критеріями). Тут існує небезпека перевантаження усіх трьох сфер свідомості кількістю та якістю сприйнятої інформації.

Спеціалізація - полягає у структуризації і класифікації відібраної інформації щодо цілей і завдань аналізу в умовах багатоваріантності створюваних схем і сформульованих рішень, що вимагає від аналітика утримання у свідомості мети і пріоритетів, згідно вибраної стратегії. У цьому випадку небезпека полягає не лише у виникненні зайвої «напруженості» мозку із-за здійснення насильницьких дій над власною, вже структурованою системою.

Ймовірним є варіант, коли сприймана інформація впливає на зміну спектральних особливостей (фільтрів) сприйняття в цілому, що може взагалі зробити аналітика неадекватним і недієздатним як фахівця.

Декомпозиція є розподілом цілого об'єкту на його складові до необхідного рівня деталізації. На відміну від творчого процесу генерації операція декомпозиції є суто інтелектуальною, що збільшує навантаження на ліву півкулю і вимагає значних енергетичних витрат. Небезпека тут полягає не лише у втраті невиправдано великих об'ємів енергії, але і в можливому руйнівному впливі інформації на свідомість аналітика. Відбувається перенапруження від «розсіювання» свідомості при спробі утримати в пам'яті відразу всі розрізнені частини. Крім того, спустошливим для аналітика може стати і такий ефект, як переважання інформації в інформаційному потоці.

Систематизація - полягає, передусім, у впорядкуванні інформації щодо заданої системи критеріїв і побудові якісно нової моделі, згідно з вибраним еталоном. Небезпека тут, окрім руйнівних енергетичних витрат, полягає в появі синдрому «непідготовленого стрибка», після якого настає різке (на два порядки) зниження рівня свідомості, що супроводжується симптомами депресивної властивості. Найбільш характерними проявами подібного феномену є почуття «спустошеності», різке зниження рівня працездатності (тимчасова нездатність «міркувати» і взагалі - мислити), розчарування, незадоволення й інші психічні симптоми депресивного характеру.

Не слід забувати і про такі погрози інформаційно-психологічного характеру, як вплив дезінформації, інформації відверто маніпулятивної властивості, а також - спеціально організованої для цілеспрямованої дії на аналітика.

Таким чином, для зміцнення безпеки свідомості аналітика при роботі із складними інформаційними системами украй важливим видається освоєння спеціальних психотехнологій, що допомагають вирішувати такі складні і різноякісні проблеми.

Розглянемо проблеми підготовки фахівця до інформаційно-аналітичної діяльності [6,8].

Сучасна інформаційна аналітика - складна комплексна діяльність, що спирається як на природний інтелект, так і на комп'ютерні технології операції інформаційними масивами, методи математичного моделювання процесів і тому подібне.

Професійне співтовариство аналітиків є роз'єднаним. Його характеризують відсутність необхідних професійних комунікацій і форм консолідації.

Аналіз науково-методичних робіт, анкетування викладачів і студентів ВНЗ показав, що їх професійна підготовка в області інформаційно-аналітичної діяльності не зовсім відповідає сучасним вимогам і умовам інформатизації та здійснюється на недостатньому рівні.

Інформаційна аналітика, яка є реальною і ефективною соціально-інформаційною технологією, що бере участь у процесі соціального управління, поки не має власної системи професійної освіти. Також слід зазначити практично повну відсутність наукової й учбової профільної літератури, незавершеність концепції підготовки кадрів, дефіцит загальних і галузевих маркетингових досліджень, слабку забезпеченість викладацькими кадрами.

У плані навчання аналітиків інформаційно-технологічне оснащення ВНЗ є найбільш гострою проблемою.

Професійна підготовка майбутнього фахівця зводиться до:

– інформаційно-аналітичної діяльності – "витагання" з інформації, представлені у вигляді деякої знакової системи, компонентів, що цікавлять і подання їх у зручній для сприйняття формі та наступна предметна інтерпретація (аналіз);

– інформаційно-аналітичної компетентності, яка є структурною складовою його професійної діяльності, що передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій на основі семіотичного підходу до інформаційного моделювання і побудову інтерпретацій отриманих інформаційних моделей.

Найважливішими складовими в ході підготовки фахівця є такі, як психологічна спрямованість, знання, уміння та навички при виділенні і рішенні професійних завдань досліджуваної області. Так само не слід забувати про специфіку особової обдарованості, схильності до виконання аналітичної роботи.

У номенклатурі спеціальностей відсутня базова функціональна спеціальність необхідного профілю (наприклад, аналітична діяльність або інформаційно-аналітична діяльність).

Вимоги до професійного рівня майбутнього фахівця-аналітика повинні стати необхідним компонентом нормативної бази вищої професійної освіти. Крім того, потрібна система діагностування знань та умінь інформаційно-аналітичної діяльності і професійної компетентності в цій області.

Нарешті, доцільно у змісті професійної підготовки фахівця виділяти чотири блоки, які є "цілісними складовими": теоретико-методологічний (загальнокультурний і природничо-науковий), спеціальний (предметний), профільний та загально-професійний.

Окремо зупинимось на проблемах формування "клану аналітиків" з точки зору психічного стану суспільства [4, 9].

Вищевказане передбачає наявність особливих вимог до психологічної підготовки і психічного стану професіонала - аналітика. Проте сьогодні людська психіка, цей недосконалий апарат, витримує граничні інформаційні й емоційні навантаження. Телебачення як основний інформаційний носій нестримно збільшило демонстрацію агресії, гомосексуалізму, цинізму, жорстокості, культу грошей, цінностей кримінального світу. А це, у свою чергу, призводить до формування спотвореного світогляду і ціннісної дезорієнтації, особливо у дітей і підлітків.

В усі часи молодь є майбутнім будь-якого народу, будь-якої нації. Із цим марно сперечатися. Але молодь - сама уразлива ланка, тому що легко піддається поганому впливу і маніпуляції. Сьогодні молоді люди абсолютно беззахисні перед тією хвилею насильства і розпусти, яка буквально захлснула сучасне суспільство. Сталася повна переорієнтація цінностей. У культ зводяться гроші, матеріальні цінності і влада. Поняття честь і порядність частенько викликають у цинічної молоді лише усмішку, що ж говорити про духовні цінності. Книги, театри, класична музика безповоротно викреслені з життя молодих людей. Вони вважають за краще не забивати собі голову зайвими роздумами і тягнуться до усього поверхневого та беззмістовного.

Крім того, особливу роль у становленні молоді грає Інтернет [3].

Інтернет - невичерпне джерело інформації, але він не дає системи знань із того або іншого питання. Відомості, що містяться тут, як правило, не впорядковані, украй погано структуровані, а нерідко і далекі від істини. У мережу поступає немало свідомої брехні, провокаційних повідомлень і дезінформації.

Надмірне використання Інтернету шкідливе для здоров'я, оскільки електромагнітні випромінювання негативно впливають на фізіологію людини. Тривале знаходження в мережі викликає залежність, яка аналогічна алкоголізму, наркоманії, пристрасті до азартних ігор. Воно здатне породити "інтернетоголіка", тобто людину, що проводить у ірреальному світі не менше 40 годин на тиждень.

Інформація з монітора нерідко впливає на підсвідомість людини, позбавляючи її можливості критично осмислювати побачене. Виникає ефект "повсюдної присутності". Не маючи можливості управляти своєю підсвідомістю, людина може перетворитися на об'єкт маніпулювання.

Дослідження показали, що психологія і поведінка "нетюзерів" (фанатиків Інтернет) за один-два роки змінюються відповідно до напрямів ціннісних орієнтирів світа віртуальної реальності, що перешкоджає нормальному життю.

Таким чином, формування мислення і моральний розвиток молодого покоління перебувають у небезпеці із-за згубного впливу Інтернету.

Слід особливо відмітити, що в сучасному світі психічними захворюваннями страждає майже половина мільярда чоловік, причому їх число росте[9]. З'являються нові психічні захворювання, за останні 90 років XX століття їх поширеність зросла в 6 разів.

Епоха соціалізму залишила в масовій сучасній свідомості відбитки і наслідки авантюричних соціальних експериментів. Спеціальні дослідження доводять, що серед дорослих людей із вищою освітою переважають інфантильні особи. Інфантильність є, напевно, домінуючою формою деформації суспільної свідомості.

Вплив ідеологічних маніпуляційних технологій не дає спокійно жити українському громадянину. Авторитетність прозахідних технологій позначається на мисленні українського суспільства, яке не бажає розвиватися шляхом інформаційних навантажень.

Художньою літературою цікавиться трохи більше половини населення, а регулярно читають книги тільки 46%. Лише 37% українського населення читають газети регулярно, а більшість із них цікавлять тільки плітки про зірок кіно і шоу-бізнесу.

Отже, проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки:

- необхідно ширше освітлювати в ЗМІ підвищення ролі і значущості ІАД, та розширювати сферу інформаційного моніторингу;
- зважаючи на специфіку інформаційно-аналітичної діяльності, треба удосконалювати її організацію і проведення;
- потрібно створювати і проводити особливе психологічне готування фахівців;
- слід реалізовувати підготовку до граничних інформаційних і емоційних навантажень, розробляти спеціальну систему тренінгів;
- необхідно удосконалювати професійне готування, створювати і розвивати базову спеціальність;
- і, нарешті, найбільш головне - рішення комплексу розглянутих проблем неможливе без особливої державної програми і відповідного фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гайдамак Е.С. Информационно-аналитическая деятельность специалиста в области образования. Электронный научный журнал "Вестник Омского государственного педагогического университета". Выпуск 2006 [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.omsk.edu/volume/2006/comp-edu/>. 20.01.2011г. Загол. с экрана.
2. Демидов В.В. Информационно-аналитическая работа в международных отношениях [Текст]: учеб. пособие/В.В. Демидов. — Новосибирск: НГАЭиУ, 2004. - 192с.
3. Еляков А.Д. Интернет – тотальная угроза обществу? [Текст] / А.Д. Еляков// Мировая экономика и международные отношения. 2007. - № 11. - С. 92 -98.
4. Корнева Н. Конец эпохи полуграмотных недоучек [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.erzan.ru/news/n-korneva-konec-jepohi-polugramotnyh-nedouchek/>. 20.01.2011г. Загол. с экрана.
5. Куликова Н.В. Информационно-психологическая безопасность аналитической работы [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.ucheba.ru/referats/5696/html/>. 20.01.2011г. Загол. с экрана.

6. Рыжова Н.И. Направления формирования профессиональной готовности будущего специалиста к информационно-аналитической деятельности [Текст] /Н.И. Рыжова, В.И. Фомин, Е.В. Филимонова// Мир науки, культуры, образования. - 2009. -№ 3. – С. 247-251.

7. Сляднева Н.А. Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы [Текст] / Н.А. Сляднева// Информационно-аналитический журнал "Факт". -2000. - № 6. – С. 8-31.

8. Сляднева Н.А. Информационная аналитика – эзотерическое искусство или современная профессия? (Проблемы вузовской подготовки) [Текст] / Н.А. Сляднева// Информационно-аналитический журнал "Факт". -2000. - № 7. – С. 18-29.

9. Трухин А. Архетипы современного украинского сознания [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://war.realhistory.forum24.ru/?1-3-0-00000005-000-0-0-1264934911/>. 20.01.2011г. Загол. с экрана.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2010

УДК 316.663:347.921.8

А.Т. Бібік

«Міжнародний Слов'янський університет. Харків», Харків

Рецензент: к. філос. н. А.Н. Варго «Міжнародний Слов'янський університет»

СОЦІАЛЬНА ЗНАЧИМІСТЬ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ТА ПОРЯДОК ЙОГО НАДАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються актуальні питання соціальної значущості права на правову допомогу та порядок його надання в Україні. Обґрунтовується доцільність підвищення загального рівня відповідальності державних та правоохоронних органів України при проведенні допитів підозрюваних, свідків та надання цим особам права на правову допомогу. Викладено порядок надання права на правову допомогу в Україні.

Ключові слова: соціальна значущість, право, права людини, Конституція, порядок.

В статье исследуются актуальные вопросы социальной значимости права на правовую помощь и порядок его предоставления в Украине. Обосновывается целесообразность повышения общего уровня ответственности государственных и правоохранительных органов Украины при проведении допросов подозреваемых, свидетелей и предоставления этим лицам права на правовую помощь. Изложен порядок предоставления права на правовую помощь в Украине.

Ключевые слова: социальная значимость, право, права человека, Конституция, порядок.

The article investigates the current issues of social significance of the right to legal assistance and order of its provision in Ukraine. Expediency of increasing the general level of responsibility of state and law-enforcement bodies of Ukraine during the interrogation of suspects, witnesses and providing them the right to legal assistance is grounded. The procedure for granting the right to legal aid in Ukraine. is outlined.

Keywords: social impact, law, human rights, the Constitution and order.

Соціальна значущість права на правову допомогу полягає в постійному застосуванні цієї правової норми жителями України в най різноманітних сферах своєї діяльності. У зв'язку з чим ця норма права безперервно удосконалюється, поліпшується, через якісні зміни національного законодавства, яке гарантує усім жителям України (громадянам, іноземцям, особам без громадянства) дотримання прав людини на усій її території. Соціальна значущість права на правову допомогу проявляється ще й у позитивній якості тих загальних національних процесів, які відбуваються в суспільстві і спонукають владу повернутись обличчям до цієї проблеми, вчасно проводити профілактичні заходи, що унеможливили б порушення загально визнаних прав людини в нашій державі. Проблема забезпечення кожній фізичній особі в Україні права на правову допомогу за сучасних політичних та економічних умов є особливо актуальною. Інтерес до цієї проблеми обумовлюється тим, що Україна в порівнянні з країнами-сусідами Болгарією, Польщею, Словачією та іншими дуже повільно реформує власну правову систему. Процес перерозподілу власності продовжується понад 15 років. Він супроводжується не завжди ефективною фінансовою мотивацією більшості власників та потужних акціонерів щодо жорсткого контролю за фінансовими потоками корпорацій, формуванням складних корпоративних структур, які в окремих випадках із метою фінансової та іншої вигоди діють поза національним законодавством, порушуючи загальновідомі міжнародні звичаї ділового обороту, принципи та норми міжнародного приватного права. Як наслідок в умовах економічної кризи, економічного хаосу, безладдя велика кількість суб'єктів міжнародних економічних відносин у тому числі і фізичні особи-приватні підприємці, розорюються, зазнають не завжди обґрунтованих матеріальних та моральних збитків від неправомірних дій органів державної влади, та органів місцевого самоврядування. Із метою захисту власних економічних та інших прав і обов'язків ці особи звертаються до правоохоронних, судових, інших державних органів України, до міжнародного арбітражу та міжнародних судових установ. Однак за відсутністю власних коштів оплатити кваліфіковані юридичні (правові) послуги ці особи не можуть. За таких обставин велике, а інколи і вирішальне значення, в поновленні порушених економічних та інших прав, обов'язків, свобод суб'єкта міжнародних приватних відносин має можливість особи реалізувати вчасно власне право на правову допомогу в Україні. Саме цим пояснюється необхідність подальших наукових досліджень визначеної проблеми.

Фактично в Україні національна школа захисту прав людини робить тільки свої перші кроки. Останнє є підставою існування непоодиноких фактів неоднозначного застосування положень статті 59 Конституції (Основного Закону) України (далі Конституція) державними, правоохоронними органами України щодо права кожного на правову допомогу [1]. Надавати таку правову допомогу при вирішенні особою власних справ у судах та інших державних органах місцевого самоврядування зобов'язана адвокатура України [2].

Необхідність у більш детальному дослідженні поставленої проблеми пояснюється неоднозначністю розуміння і застосування зазначених положень Конституції не тільки громадськими та іншими організаціями але і посадовими особами правоохоронних та контролюючих органів, зокрема органів прокуратури, слідчими при проведенні допитів свідків у кримінальному, адміністративному та цивільному процесах. Нерідко слідчі і прокурори в конкретних кримінальних, адміністративних, цивільних справах щодо можливості надання особі під час допиту правової допомоги адвокатом приймають неоднакові процесуальні акти. Таке відношення державних службовців до виконання вимог законодавства вносить плутанину в процес і призводить до прийняття цими та іншими службовими особами помилкових незаконних рішень, які породжують протизаконні дії. У зв'язку з чим уже давно постала проблема щодо з'ясування положення статті 59 Конституції [1] стосовно права будь-яка особи на правову допомогу адвоката під час допиту її як свідка або в разі виклику до державних органів для надання пояснень. Розглядається також конституційність гарантій права, що надає громадянину можливість вільно обирати своїм

представником або захисником у будь-яких державних органах адвоката, особу, яка має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю. Визначити соціальну значущість встановлення порядку застосування та реалізації права на правову допомогу.

За переконанням автора, відмова посадових осіб, у тому числі правоохоронних, судових органів, проводити процесуальні дії з особою в присутності її адвоката та надавати правову допомогу особі під час надання пояснень у будь-яких державних органах є обмеженням конституційного права на правову допомогу і може призвести до порушення прав людини і громадянина. Це в сучасних умовах недопустимо, тому-що Україна взяла на себе цілу низку міжнародних зобов'язань і за любых обставин повинна дотримуватись та охороняти права людини, її свободи. Тож відповідно до статті 3 Конституції утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. А в її другому розділі закріплені не тільки основні права та свободи особи, але і передбачені відповідні конституційні правові гарантії їх дотримання та захисту в Україні. Зокрема стаття 22 Конституції забороняє скасовувати, обмежувати конституційні права і свободи людини і громадянина. «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [1].

Тож право на правову допомогу - це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Важливу роль у забезпеченні реалізації захисту та охорони прав і свобод людини в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, яке закріплене у статті 59 Конституції де прямо вказується, що "кожен має право на правову допомогу" [1]. Воно є одним із невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті поняття "кожен" охоплює усіх без винятку осіб, у тому числі громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Згідно з офіційним тлумаченням, яке прийняв Конституційний Суд України 30.09.09 р., «Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [3]. Тому конституційне право кожної особи на правову допомогу в жодному випадку не може бути обмежено. Воно є нормою прямої дії і навіть за умови, якщо це право не передбачене відповідними законами України чи іншими правовими актами. Конституція визначає, що особа не може бути обмежена в його реалізації. Вона не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. У зв'язку із чим держава повинна гарантувати кожній особі, зокрема свідку під час допиту в органах дізнання чи досудового слідства та особам при наданні пояснень у державних органах, забезпечити реальну можливість отримання правової допомоги для захисту від можливого порушення права не давати показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, які можуть бути використані в кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Вищевикладені висновки підтверджує і практика Європейського суду з прав людини: наприклад, у рішеннях "Яременко проти України" від 12 червня 2008 року [4], "Шабельник проти України" від 19 лютого 2009 року [5] суд визнав, що використання показань осіб, які вони давали як свідки без участі адвоката чи іншого фахівця у галузі права, для доведення вини у вчиненні злочину ними (свідками) або їх співучасниками є порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [6]. Крім того, реалізація кожною особою права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права. Правову позицію щодо цього висловив Конституційний Суд України і у своєму Рішенні від 16 листопада

2000 року наголосив, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [7]. Це право за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин.

Конституційне право кожної особи на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини. Саме цим обумовлюється його соціальна значущість. Серед функцій такого права в суспільстві слід окремо виділити превентивну функцію, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. На чому неодноразово наголошував Конституційний Суд України. Правова допомога особі яка бере участь у міжнародних приватних відносинах є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, заперечень здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. При цьому в передбачених законом випадках для захисту особи від обвинувачення відповідні державні органи, їхні посадові та службові особи під час здійснення своїх повноважень зобов'язані забезпечити надання таким особам необхідної правової допомоги, у тому числі й безоплатної. Законодавство України не містить обмежень щодо кола суб'єктів надання правової допомоги та вимог стосовно їхньої професійної підготовки. Однак у Конституції визначено, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [1]. Відповідно до Закону України "Про адвокатуру" адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземців, осіб без громадянства, юридичних осіб у всіх органах, підприємствах, установах і організаціях. На підставі системного аналізу статті 59 Конституції, Закону України "Про адвокатуру" можна зробити висновок, що положення вищевказаних правових норм є конституційною гарантією, яка надає особі під час допиту в органах дізнання, досудового слідства чи в разі дачі пояснень у державних органах право вільно отримувати правову допомогу адвоката. У такий спосіб держава взяла на себе зобов'язання забезпечувати можливість вчасного надання кваліфікованої правової допомоги особам у правовідносинах з державними органами. Зазначене не виключає і права на отримання особою такої допомоги від інших суб'єктів, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень.

Із вищевикладеного випливає, що гарантування кожній особі права на правову допомогу, згідно із Конституцією, забезпечується державою. У зв'язку із чим на неї покладаються відповідні обов'язки щодо встановлення порядку по реалізації права особи на одержання правової допомоги, у тому числі і безоплатної, з метою вчасного забезпечення такої особи якісної правової допомоги належного рівня. Багато вчених-науковців, правників-практиків, які пов'язують свою діяльність із Верховною Радою України, Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Спілкою адвокатів України, Харківською правозахисною групою, Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого, Національним університетом внутрішніх справ України, Національною академією прокуратури України, Одеською національною юридичною академією та інші, виклали свою точку зору, щодо цієї проблеми. Більшість із них стоять на тому, що на цей час не всі галузеві закони України, зокрема процесуальні кодекси, містять приписи,

спрямовані на реалізацію такого права, що нерідко призводить до обмеження чи звуження змісту та обсягу права кожної особи на правову допомогу. Проте не всі дослідники розділяють такий погляд на цю проблему тому дискусія з приводу стає загальнодержавною.

Підводячи підсумки, слід підкреслити, що такі обов'язки обумовлюють необхідність визначення порядку, умов і способів надання особі правової допомоги, у тому числі і безоплатної, у майбутніх законах України, інших правових актах. Гарантування кожній особі права на правову допомогу є не тільки конституційним правовим обов'язком держави, а й суттєвою умовою дотримання Україною взятих на себе міжнародних правових зобов'язань відповідно до положень Загальної декларації прав людини 1948 року [6], Конвенції про захист прав людини й основопологаючих свобод 1950 року [8], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [9] тощо. Необхідно наголосити, що в Україні повільно але все ж таки йде реалізація конституційних гарантій надання правової допомоги будь-якій особі в Україні. Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30.09.09 р., яке має високу соціальну значущість, зобов'язав виконувати на всій території України ст. 59 Конституції. Кожен має право на правову допомогу як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин із державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, якщо вона потребує. "Для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура," тож особа « під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи» [3]. Тож соціальна значущість права особи на правову допомогу має високий позитивний рівень так як а її основі лежить вільний вибір особою законного способу отримання правової допомоги. Порядок надання особі законного права на правову допомогу встановлює Конституція, національне процесуальне законодавство, принципи та норми міжнародного права, які діють в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України (Основний закон) [Текст].—Х.: Консул, 1996. - 46с.
2. "Про адвокатуру" Закон України від 01.07.1993 р. [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
3. "Про право на правову допомогу" Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2009, № 23-рп/2009. [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
4. "Яременко проти України" Рішення Європейського суду з прав людини від 12 червня 2008 року. [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
5. "Шабельник проти України" Рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2009 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
6. Загальна декларація прав людини 1948 року [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
7. "Про право вільного вибору захисника." Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року N 13-рп/2000. [Електронний ресурс]: Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.

9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.liga.zakon.ua: 01.09.2010 р. Загол. з екрану.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010

УДК 130.2:398

О.В. Федотова, канд. філософ. наук, доцент

Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Харків

Рецензент: доктор філософських наук, професор Н.С. Корабльова

НЕОРЕЛІГІ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО

В статті аналізується проблема впливу Нових релігійних течій на традиційні національні культурні цінності шляхом комунікації. Зауважується, що в умовах мультикультурного соціуму, релігійного плюралізму претензії неорелігій на роль рухів-містків не є обґрунтованою. Комунікативна політика неорелігій репрезентує «колоніальний» тип міжкультурної взаємодії. Розглядаються деструктивні аспекти впливу Нових релігійних течій у сучасній культурі України.

Ключові слова: неорелігії, мультикультуралізм, міжкультурна комунікація, національна традиція.

В статье анализируется проблема влияния Новых религиозных течений на традиционные национальные культурные ценности посредством коммуникации. Отмечается, что в условиях мультикультурного социума, религиозного плюрализма претензии неорелигий на роль движений-мостиков не имеет под собой оснований. Коммуникативная политика неорелигий не снимает бинарную оппозицию «Свой-Чужой» и соответствует «колонизальному» типу коммуникативного действия. Рассматриваются деструктивные аспекты влияния Новых религиозных течений в современной культуре Украины.

Ключевые слова: неорелигии, мультикультурализм, межкультурная коммуникация, национальная традиция.

The way of influence of the new religious courses to traditional national cultural value is analysed through the problem of communication in this article. We can take note that in conditions of multicultural community and religious pluralism pretensions of new religions to take a role of motion-bridges doesn't have any foundation. Communicative politics of of the new religious courses doesn't take of "doubled" opposition "One's own – Another's" and matches "colonial" type of communicative action. The destructive aspects of new religious courses influence to contemporaneous culture of Ukraine are inspected.

Key words: neoreligions, multicultural, national tradition, multicultural community.

Культурна ситуація постмодерну констатує наявність розпаду «культурної вертикалі», кризи євроцентризму і актуалізує як проблеми взаємодії культур в умовах соціокультурних механізмів, збереження традиційних цінностей кожної національної культури.

В якості моделі культури сучасні теоретики пропонують мультикультуралізм. Відповідно до ціннісних орієнтирів постмодерну він заперечує наявність центричного вектора розвитку, наполягаючи на деієрархізації і легітимізації форм проявлення, побутування культури. Ситуація постмодерну певним чином реструктурує культурне поле України, пропонуючи нові комбінації автохтонних і трансплантаційних елементів. У статті ми спробуємо проаналізувати деякі аспекти впливу комунікативних ідей Нових релігійних течій на реструктуралізацію українського культурного поля.

У сучасних філософських дослідженнях розглядається питання щодо Нових релігійних течій, які активно включились у соціальний процес, та стануть тими містками, що здатні вирішити проблему взаємодії свого і чужого в площині спілкування культур [8]. Мультикультуртурний стан сучасної культури змінює фатальний дуалізм, ідентифікацію через протиставлення, пропонуючи такий модус взаємодії з Іншою культурою, який санкціонує явище культурного і релігійного плюралізму.

В європейській культурі Інший завжди сприймався як негатив [3]. У західній філософській думці поживлення тематики та проблематики Іншого відбулося вже наприкінці ХХ століття. Початок цього процесу зафіксував ще М. Гайдеггер. Його праця „Буття та час” починається із загадкової фрази: „Кожний є Іншим, і ніхто не є ним самим”. Наполегливо пропагують ідею звернення до Іншого М. Бубер, Ж.-П. Сартр, М. Бахтін, П. Рікер, Е. Левінас. У творах Ж. Лакана висвітлюються ідеї про присутність Іншого, самоідентифікацію людини через Іншого. Інших більше немає, оскільки ми теж є Іншими — така ідея є провідною в сучасній західній культурі. Переважна більшість неорелігій визнає останнього як природне явище, спираючись на плюралістичні релігійні традиції Індії та Японії. Ідеологи неорелігій мислять у співвідношенні зі століттями існуючими моделями сприйняття інших релігій, як “слідів істини” або бачать у них особливі шляхи релігійних пошуків, що не суперечать один одному. У такому плані плюралістичні традиції в сучасних умовах опиняються у вигіднішій ситуації, ніж монотеїстичні релігії, які відчувають чималі ускладнення при переході від автаркізму до діалогу. Вважаючи шлях до діалогу незворотним для всіх сучасних релігій, американський релігієзнавець У. Сміт зазначає, що в ”недалекому майбутньому будь-який теолог не зможе висловити свою точку зору без урахування того, що він робить це як член світового товариства, в якому живуть не менш віддані своїй релігії, не менш моральні, ніж він, теологи — індуси, буддисти й мусульмани...” [7, с.113]. Таким чином, у сучасній філософії та теорії культури, філософській антропології, публіцистиці, філософії релігії виникає новий модус взаємодії з Іншою культурою, який відрізняється від попереднього традиційного культурного та релігійного модусів.

На відміну від політеїстичного типу світогляду, що санкціонував релігійний плюралізм в умовах культур Сходу, історичні культурні традиції релігій Заходу завжди відокремлювали Своє від Чужого, про що свідчить, наприклад, боротьба з єретичними рухами всередині певної культури. Такі ж самі процеси можна простежити й у міжкультурному спілкуванні. Портрету Іншого притаманна “бестіялізація”. Йому приписують нелюдський, висловлюючись мовою античних греків, варварський, а в нашому контексті незахідний менталітет. Досліджуючи проблему Свій – Чужий у системах культури, А.К. Якимович робить висновок: «Фігура Чужого, Ворога та звіра виникає в усіх культурних колізіях людей... Чужий непомітно виростає на горизонті, коли відбувається боротьба з релігійними (національними, класовими) та іншими противниками. Будь-яка культура постійно стверджує себе на протигагу ненашим” [6, с.49].

У сучасній західній культурі створюється така ситуація, в якій населення гігантських урбаністичних центрів Заходу вірогідніше за все складатиметься з Інших: неєвропейців, нехристиян, небілих людей (У. Еко), із релігійних сектантів, сексуальних девіантів, учасників молодіжних субкультур тощо, тому проблема співвідношення Свого–Чужого може вирішитися тільки на підставі твердження “Ми є Вони, а Вони є Ми”, тобто на засадах свободи совісті. Останнім часом (після падіння “залізної завіси”) в українській культурі, як і в культурах інших країн посттоталітарного режиму, все частіше повторюється думка про те, що Інший не є небезпечним, що він не є ворогом. Жахливий Інший перетворюється на доброго сусіда по мультикультурі. Мультикультуралізм випромінює дружелюбність. На тлі цього розв’язання на засадах культурного діалогу глобальні проблеми сучасності здаються цілком природними багатьом неофітам, теологам, культурологам і філософам. Чи означає це, що культурна людина західного світу змінилася, (адже зміна людини є ознакою культури нового типу), чи можемо ми стверджувати, що опозиції Захід – Схід, Своє – Чуже втратили свій сенс?

"Страх та огида щодо Чужого нікуди не поділися", — стверджує С. Хантінгтон у книзі “Зіткнення цивілізацій” [3]. Він звертає увагу на напружений стан, в якому благополучний і переможний Захід дивиться на неблагополучний, нестабільний, загрозливий Не-Захід. У світлі проблеми Захід—Схід образ Іншого роздвоюється на Іншого-Свого (європейця, американця) й Іншого-Чужого (представника інших культур), що пояснює престижність належності до світу західних культур.

Із вищезначеного можна зробити висновок, що образ Іншого переосмислюється з дивним способом. На наш погляд, Інший, який мислиться як Свій, є так само небезпечним, як і Інший-Чужий, ворог. Загальновідомо, що в релігійних відносинах перший підхід веде до втрати своєї самобутності, а другий - проявляється як релігійний фанатизм, релігійні війни.

Така думка корелюється з моделлю формування нових релігій на Сході, де свого часу був започаткований сучасний неорелігійний рух. Цей процес був стихійним і доволі суперечливим за результатами. З одного боку, зазначає Н. Макфарланд: “Нові релігії часто слугують засобом залучення їх прихильників до світової культури, що перебуває у стадії формування” [8, с.135], з іншого, — виявляють себе як специфічне для даної культури пояснення цього світу. Міжкультурна взаємодія складається ніби для себе, для сторони, що сприймає, а ліквідація замкнутості означає включення інородних символів та ідей в орбіту традиційного національного світогляду.

Нові релігійні течії склалися в умовах національних культур Сходу як результат опромінення даних культур західноєвропейською культурою, що означає цілеспрямовану перебудову інтелектуальною елітою традиційного світогляду з тим, щоб зробити його платформою міжрелігійного, міжкультурного об’єднання. Тактикою їх послідовників стало виокремлення у традиційній культурі максимально абстрактних, універсально придатних всезагальних начал, що здатні виконати роль зв’язку між елементами різних культурних традицій, певного теоретико-методологічного принципу їх організації як тих, що не суперечать один одному. Чуже при цьому тлумачилося ідеологами неорелігій як порівняно з власною культурою нижча стадія розвитку духовності. Своє фактично трансформувалося під впливом Чужого (християнства), але не для того, щоб прислужувати Заходу. Це був процес оволодіння секретом влади Хазіяна для того, щоб виступити на його території з прозелітичною місією. З урахуванням такої місії і відбувалося переосмислення своєї духовної культури й відмова від специфічного (наприклад, від касти й ритуалізму в індуїзмі) на користь усезагального, вибір елементів висхідного релігійного матеріалу, що міг бути пристосованим до західного культурного ґрунту. Це була демонстрація „колонізуючої” свідомості як реакція на таку саму свідомість у європейській культурі. Отже йдеться про тип свідомості, який формує „колоніальний” тип репрезентації чужої культури, а остання пропонує образ Іншого як такого, що

потребує допомоги через свою недосконалість. Але при такій взаємодії впливовішим виявляється не експортер, а імпортер: сприймаючи сторонні релігійні символи та орієнтації, останній аж ніяк не змінює свої основні цінності й настанови. Мова йде про ті культури, які культивують ідею свого як найкращого, тому чуже, навіть як варіант духовного оновлення, не розглядається як рівне своєму, чуже включається в ціннісний світ своєї культури не на засадах рівності. Західна (американська) культура не ставить себе на один рівень з японською, індуською, африканською культурами, вона використовує інокультурний, інорелігійний матеріал для поповнення свого. Йдеться про те, що своя картина світу не розглядається як така ж значуща, як і чужа, інокультурна, вона існує завдяки дозволу користувача.

Проблема Свого і Чужого в європейській культурі існує в різних опозиціях: Захід—Схід, масова культура—елітна культура, сакральне—секулярне тощо. Будь-які пропозиції щодо розв'язання цієї проблеми засобами релігії завжди пов'язуються з певними моральними нормами, що мають вигляд імперативів. Вирішити ж проблему подолання розрізнення на засадах моралі — це підпорядкувати Своєму Чуже або навпаки — ототожнити Себе з Іншим.

Тому філософія, прагнучи досягти порозуміння в цьому питанні, намагається знайти універсальні засади спілкування. Такою засадою комунікативна філософія вважає етику. У. Еко з цього приводу зауважує: “Етичний підхід починається, коли на сцену приходять Інший” [4, с.14]. Будь-який інший Закон як моральний, так і юридичний, завжди регулює міжособистісні відносини з тим Іншим, який наполягає на такому Законі. Інший для релігійної людини — Божество, для нерелігійної — твердий фундамент буття. Інший, погляд Іншого визначає й формує нас. “Ми нездатні зрозуміти, хто ми такі, без погляду та відповіді Інших”, — підкреслює важливість, першопочатковість етичних імперативів У. Еко [4, с.15].

Одні культури (індивіди, етноси, релігії) поважають права тілесності інших у процесі свого самоствердження в системі Я-Інший, другі “санкціонують масове вбивство, канібалізм, приниження тіла Іншого” [4, с.15]. Етичне уявлення щодо чужої самоцінності, “нездоланий цоколь” етичної поведінки в кожній культурі й у кожного індивіда можуть бути різними. Тому У. Еко пропонує вирішити проблему Я-Інший на засаді принципів природної етики, заснованої на вірі у трансцендентне. “Неможливо не визнати, що природні етичні принципи відбилися в нашому серці на основі програми спасіння”, — стверджує він [4, с.16]. У полі етикетної взаємодії залишаються й маргінальні сфери, що не можуть співпасти. Теж саме відбувається і при зіткненні різних релігій. Незважаючи на релігійні розбіжності найголовнішим є збереження любові та розсудливості як підґрунтя комунікації, що У. Еко тлумачить як “нерелігійну релігійність”, а Ю. Габермас — як універсалістську “постконвенційну етику”. Процес спілкування, на думку філософів-комунікативістів, повинен ґрунтуватися на символічно-дискурсивній реконструкції в формі моралі, а не на подоланні відмінностей між тими, хто спілкується. Використовуючи метод моральної аргументації, учасники діалогу мають можливість дійти універсалістської моралі. Остання може слугувати надійнішим підґрунтям для спілкування, ніж ті засади комунікації, що пропонують неорелігійні світоглядні концепції, моральна аргументація яких здійснюється на основі релігійного світосприйняття, якого секулярного вигляду воно б не набувало. До того ж, на відміну від філософії комунікативізму, неорелігійні віровчення вважають першопринципом втілення універсалістської етики створення умов “доброго життя” на засадах співчуття. Подібні етики, на думку Ю. Габермаса, є гарантією взаємної жалісності, що має подвійне спрямування на цілісність окремої особи, і на життєво необхідне сплетіння відносин взаємного визнання, в якому особи лише обопільно можуть стабілізувати свою ідентичність, що зазнає загроз, з іншого [1, с.330].

Прагнення знайти взаємне визнання в неорелігії свідчить про те, що людина не дістала його у своєму суспільстві. Вона звертається до неорелігійної організації з метою відшукати нові ціннісні орієнтації. Неорелігії, пристосовані до будь-якої культури, на перший погляд, допомагають людині розв'язувати проблеми в родині, на роботі тощо, але - це лише "маска", личина, а не сутність чи лик, оскільки ядром будь-якої неорелігії залишається певна інокультурна традиція, що намагається перетягнути ковдру на свій бік. До того ж, всяка релігійна система, особливо неорелігійна, створюючи концепцію універсалістської етики, ніколи не відмовляється від Свого на користь Чужого. Основою, підґрунтям етичних і екуменічних відносин неорелігії завжди є власна позиція. Переважає не твердження "Я такий гарний, як і Ти", а навпаки - "Ти став досконалішим тому, що ідентифікував себе зі Мною".

Щоб запобігти конфлікту в сутичках "хто-кого", універсалістська етика установлює, що принципово неможливим є визначення універсальних змістовних критеріїв життєво-практичного розуму. Будь-яка концепція практичного розуму може мати лише формальний і процедурний характер. Наприклад, у політичному, економічному або екологічному діалозі релігій, коли кожна з них може висловити власну думку, не принижуючи іншу (симетричні відносини в комунікації), базуються на тому, що комунікативна або дискурсивна етика розуму є відносно формальною. Саме на цьому формалізмі може бути побудовано плюралізм культурно самобутніх ціннісних уявлень і життєвих форм. Релігійний плюралізм не замінює їх, а немовби „надбудовується над ними, а точніше — вбудовується в них, сприяючи завершенню їх структури в метанституції дискурсу” [1, с.132]. “Завдяки обґрунтуванню, — зауважує Ю. Габермас, — дискурсивна етика заперечує принцип етичного релятивізму, із якого випливає, що значення моральних суджень вимірюється стандартами раціональності чи цінностей тієї культури чи форми життя, до якої належить суб’єкт судження”. Це означає, що знімається бінарна опозиція у проблемі спілкування культур: Своя як Чужа, Чужа як Своя. Комунікативна етика відрізняється від національної (на поверховому рівні) як етика традиційних релігій (національна) від етики неорелігій (наднаціональна). Між останніми має місце глибоке протиріччя: Своя утверджується за рахунок Чужого або, навпаки, Чуже - за рахунок Свого, як це відбувається, наприклад, у процесі реформації і модернізації релігії. Комунікативна етика не суперечить моральності субстанціональної, національної. Процедурні вимоги комунікативної етики допомагають виявити, обґрунтувати (навіть виправдати) загально значущі норми й цінності, без чого неможливе спілкування національних культур. Ствердження принципу універсалізації взаємності дозволяє дотримуватися рівноваги Свого і Чужого в міжкультурній, міжіндивідуальній та міжрелігійній комунікації, оскільки можуть бути прийняті будь-яким іншим членом будь-якої іншої культурної спільноти.

Але досягнення порозуміння між культурами, яке спирається на спільну, винесену за межі власного контексту позицію можливого консенсусу, потребує більшої чи меншої здатності дистанціювання щодо власної культурної традиції, “дистанціювання, потенція якого закладена в життєвому світі, у вбудованій у застосування кожної мови “підстановці” спільного об’єктивного світу” [1, с.133]. Це робить можливим реформування звичних способів легітимації національної культури, що відкриває останній можливість перейняти горизонти інтерпретації різних культур. Але це неможливо зробити на засадах будь-якої неорелігії, навіть надконфесіонального гатунку, в реаліях науково-технічної цивілізації. Якщо з певними зауваженнями й припустити можливість дискурсивної комунікації в умовах сучасного релігійного плюралізму, то необхідно враховувати орієнтацію Нових релігійних течій на подолання і рацію як засобу пізнання та самооцінки, і Его, намагання розчинити їх у специфічному недуалістичному містифікованому світосприйнятті. Отже, Своя у такому вимірі поступається Чужому, ототожнюючись із ним, перетворюючись на пекло тожсамості.

Міфи, створені в неорелігійних спільнотах, не мають нічого загального з українськими національними традиціями. Вони є особливим видом комінукативних дій і спрямовані на підтримку цілісності власного співтовариства. Ці міфи включають уславлення іншокультурних (наприклад, Міжнародне Товариство Свідомості Кришни) або власних, штучно створених (сайєнтологія), акцентуючи духовну і соціальну значимість діяльності цього співтовариства та вищість якостей його представників.

Релігії в такому вимірі набувають відповідних характеристик. Неоформленість віровчень, їх еkleктична структура дозволяє будь-якій неорелігії різноматично розповсюджуватися в просторі будь-якої культури; релігія стає “всезагальним просвітленням” (А. Гхош), головним агентом соціальної та духовної трансформації (С. Вівекананда). Вона починає орієнтуватися на особистість з різними світоглядними та психологічними характеристиками, пристосовуючись до конкретних соціокультурних умов, стає „робочою гіпотезою” і починає працювати в секулярному світі, для чого змінює свої формальні характеристики, прикрашаючись ознаками науки й філософії. Набуті секулярні характеристики надають можливість неорелігіям знаходити варіанти лише пристосування до проблеми Свого–Чужого, а не її вирішення.

Українському постмодернізму властива така характеристика, як радикальне самозречення від „старого світу”, чого немає ні в російській, ні в будь-якій іншій культурі з міцними традиціями. Для стабільних соціумів з усталеними культурними традиціями ідеологія постмодерністськи зорієнтованих неорелігій не є особливо небезпечною. Більше того, спускаючи на „гальмах” постмодерної деконструкції маргінальну активність, такі суспільства навіть підсилюють свою стабільність. Україна як пострадянський, посттоталітарний соціум ще тільки намагається відновити перервані традиції, дійти до загальнооб’єднуючих ідей і ще не виробила чітку позицію щодо визначення позиції Свій – Чужий. Інтеграційні процеси, свідченням яких є також і Нові релігійні течії, підсилюються в глобальних масштабах, що породжує проблему збереження національної традиції. Екологічна проблематика, яка особливо актуалізується Новими релігіями, є інтегруючим фактором, оскільки мова йде про моральну відповідальність за збереження життя на планеті. Але з екологічною проблемою пов’язане і національне буття, про що свідчать віровчення неоязичницьких рухів. „Не можна досягти радикального перелому в характері природокористування і збереження довкілля без істотної трансформації національного буття”, - вважає М. Кисельов [5, с.233]. До того ж екофільна традиція української національної культури, на його думку, має певну перевагу над іншими народами Європи, оскільки характеризується „антеїзмом” і „кордоцентризмом”.

Мультикультуралізм започаткував тлумачення нової людини як такої, що легко й вільно вправляє з будь-якими культурами тіла й структурами бажань. Вільний вибір тіла, бажань та насолод виявляється найважливішою теоретичною вимогою, яка стала засобом обґрунтування свободи й толерантності відносно мов, звичаїв, релігій і міфів, перетворюючи людину постмодерну на мультирелігійну. Релігія для такої мультирелігійної людини є не ціллю, а засобом, тобто втрачає релігійні характеристики, перетворюючись на „нерелігійну релігійність”, що не потребує ніякого духовного подвигу і діє за образом таблетки „тут і зараз”. Зміна релігії так само, як і зміна зовнішності або статі, дозволяє людині постмодерну надіти маску вдачі на себе, і на оточуючий світ, створюючи нову реальність, хоча й віртуальну. Саме вона є більш привабливою для людини і для культури в умовах кризи суспільства, культури, коли традиційні духовні цінності не працюють. У таких умовах інокультурні цінності у тлумаченні віровчень Нових релігійних течій виявляються більш впливовими, ніж їхні світські аналоги. Відбувається „пряме” запозичення інерелігійних цінностей, створюється ситуація “поганого копіювання”, від якого застерігає Н.С. Корабльова, зазначаючи, що вищезначеному явищу повинна протистояти власна автентична національна концепція [2, с.105]. Не загострюючи увагу на проблемі монолітності української культури, вкажемо

тільки на те, що для неї є властивим потяг до збереження національних цінностей, формування механізмів щодо національного відродження, яке припускає необхідність існування національної ідеї як підґрунтя для об'єднання розмаїття субкультурних світів, що складають мозаїчне поле. Саме від національного треба відштовхуватись, створюючи теперішнє і майбутнє. "Найбільш відкриті впливам уми вміють не лише переймати чужу думку, але й включати її у власний мотив, пристосовуючи не тільки до наших реальних ситуацій і обставин, але й до власного стилю, свого способу буття" [2, с.134].

Комунікація має таку надзвичайну властивість як здатність спричиняти соціальні зміни. Найбільш наявно виробнича сила комунікацій проявляється в діяльності соціальних рухів, об'єднань, організацій, метою яких є або перетворення соціальних структур, або зміна особистості (на кшталт неорелігій), що теж, , призводить до змін у суспільстві.

Однією з головних пропозицій Нових релігійних течій є втеча від реальності оточуючого світу, а втеча від власної реальності є шлях до поразки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія [Текст] / А.М. Єрмоленко – Київ: Лібра, 1999
2. Корабльова Н.С. Багатомірність ролівої реальності: Ролі і маски – лик та личина [Текст] / Н.С. Корабльова. – Харків, 2000
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон. – М.: Издательство АСТ, 2003.
4. Эко У. Пять эссе на темы этики [Текст] / У. Эко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000.
5. Киселёв Г.С. Постмодерн и христианство [Текст] / Г.С. Киселёв // Вопросы философии. – 2001. – № 12 – С. 3 – 27.
6. Якимович П.Я. Свой и чужой в системах культуры [Текст] / П.Я. Якимович. // Вопросы философии. – 2002. – № 1 – С. 49-54
7. Goward, H. Religious Pluralism and World Religious. Madras, 1983. –113p.
8. Macfarland, N. The Rush Hour of Gods. N.Y. – L. 1967. –135p.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2010

УДК 129:301

В.С. Филонич, к. э. н., доц.

Харьковский торгово - экономический институт Киевского национального торгово - экономического университета,
Харьков

Рецензенты: д-р и. н., проф. ХНУ им. В.Н. Каразина В.И. Танцюра;

к. э. н., доц. ХТЭИ КНТЭУ И.Ю. Кучумова

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

Интеграция наук требует разработки философских основ социально-экономических процессов. В статье рассматривается новое направление — философия экономической теории.

Ключевые слова: интеграция, философия, политическая экономия, экономикс, экономическое знание.

Інтеграція наук вимагає розробки філософських основ соціально-економічних процесів. У статті розглядається новий напрям—філософія економічної теорії.

Ключові слова: інтеграція, філософія, політична економія, економікс; економічне знання.

Scientific integration demands philosophic basis. The article deals with the new trend-economic philosophy.

Key words: integration, philosophy, political economy, economics, economy.

Интеграция естественных, технических и социально-гуманитарных наук требует разработки их философских основ. Актуальность данной проблемы определяется все возрастающей ролью методологии исследований.

Вышеуказанная проблема активно обсуждается в научной среде, особенно в периодической печати, в частности, в «Вестнике Международного Славянского университета». Безусловно, имеется много спорных и нерешенных вопросов.

Цель статьи – анализ современных достижений в названной области и поиск новых решений, в первую очередь, методологического, философского характера.

В условиях интеграции естественных, социальных и гуманитарных наук все большую роль приобретает анализ философских основ мировоззренческих и методологических проблем современной науки, культуры, общества. В настоящее время на стыке ряда социально- гуманитарных направлений возникло принципиально новое направление экономической науки. Речь идет об исследованиях «философии хозяйства», проводимых на экономическом факультете Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова и в Центре общественных наук при МГУ. Заведующим лабораторией «Философия хозяйства» и директором Центра общественных наук является профессор Ю.М. Осипов. Центр издает журнал «Философия хозяйства», известный в России и за ее пределами. Ю.М. Осипов в своих работах применяет термин «теория хозяйства», который «раскрывает основания хозяйственного устройства общества, принципы организации общественной хозяйственной жизни, способ реализации хозяйствующего общества. Но теория хозяйства - это лишь составная часть более общей и масштабной науки-философии хозяйства. По определению Ю.М. Осипова, «философия хозяйства - не предмет, не дисциплина, даже не наука... Философия хозяйства - это некая область знания, к которой можно отнести очень

многое, ибо, с одной стороны, хозяйство есть, по сути, само бытие, а с другой стороны - самый общий, разнообразный, свободный философский способ познания. В результате сочетания двух понятий - философии и хозяйства - получается понятие «философия хозяйства».

В 2002 г. на базе Киевского национального торгово-экономического университета издано учебное пособие «Философия экономики», авторами которого являются известные философы и экономисты Украины, России и Белоруссии [1]. Они расширили рамки сугубо экономического анализа и синтеза, границы экономического мышления.

Определенный интерес представляет структура учебного пособия. В первой части («Философско-экономическая гносеология и этика») характеризуются такие оригинальные, нетрадиционные понятия, как метафизика экономики, физическая экономия как мировоззренческий феномен и философия хозяйствования; философия экономического консерватизма, духовные компоненты экономики. Во второй части («Философско-экономическая социология») рассматриваются общая теория организаций, экономика как система деятельных коммуникаций индивидов, теория культурной детерминации как способ экономического поведения, теория управления в социально-культурном контексте. В работе дана трактовка таким понятиям, как экономическое сознание, экономическое мышление, экономическая психология, экономическая идеология, экономическая культура, нравственные ценности экономики, и значительное внимание уделяется социальным аспектам рыночного хозяйства, характеристике человеческого капитала, гуманитарного капитала, человеческого фактора, развитию человеческого потенциала в условиях глобализации экономики.

В историческом плане философские проблемы политической экономии первым начал разрабатывать Карл Маркс. Подзаголовок «Капитала» - «Критика политической экономии». По определению философа В. Межуева, «Капитал» - это «критика экономического разума». Не случайно одно из первых произведений К. Маркса называется «Экономико-философские рукописи 1844 г». В результате гигантской теоретической, исследовательской, мыслительной деятельности он создал философско-историческую концепцию, впервые в мировой науке сформулировал экономический закон движения современного общества.

В свете рассматриваемых проблем исключительное впечатление производит фрагмент рукописи первоначального варианта «Капитала», написанного К. Марксом в 1858 г., в котором рассматривается роль науки в развитии общества. Данный фрагмент в настоящее время можно рассматривать как гениальный прогноз и одновременно как гениальное описание реалий современной экономики и, более того, экономики будущего – инновационной экономики. К. Маркс прогнозирует развитие двух взаимосвязанных тенденций: 1) вытеснения непосредственного труда из процесса производства; 2) увеличения границ технологического применения науки. В результате «человек становится рядом с производством и относится к самому процессу производства как его контролер и регулировщик». Таким образом, К. Маркс впервые в экономической науке ввел понятие «автоматической системы машин» [2].

В результате этого, как предвидел К. Маркс, «...труд в его непосредственной форме перестает быть великим источником богатства», а рабочее время перестает и должно перестать быть мерой богатства. Кража чужого рабочего времени, на которой зиждется современное богатство, представляется жалкой основой в сравнении с этой недавно развившейся основой, созданной самой крупной промышленностью.

Особое значение имеет высказывание К. Маркса о том, что «...сбережение рабочего времени можно рассматривать как производство основного капитала, причем этим основным капиталом является сам человек» [3].

Превращение «всеобщего общественного знания... (т. е. науки. – В.Ф.) в непосредственную производительную силу» - такой прогноз К. Маркса более чем на полвека опередил «Теорию экономического развития» И. Шумпетера и на целое столетие – «Структуру научных революций» Т. Куна. Он определил генеральную программу мирового научно-технического, технологического и социально-экономического развития человека.

К. Маркс впервые в мировой науке определяет экономику (т. е. хозяйство), в которой «...изобретения становятся... особой профессией, а применение науки к непосредственному производству само становится для неё из определяющих и побуждающих мотивов».

Его прогнозы, касающиеся экономики знаний, инновационной экономики, превращения науки в непосредственную производительную силу общества, обусловили развитие современных концепций, которые определяют научный и социально-экономический прогресс второй половины XX - начала XXI в.в. как комбинацию новых источников, факторов и ресурсов, в первую очередь, информационных и коммуникационных взамен традиционных, особенно материально-ресурсных факторов.

На основании приведенных положений и на базе многочисленных источников можно сделать следующий вывод. Речь идет о существенном расширении структуры одной из самых фундаментальных категорий науки и общественной практики - категории «производительных сил общества». На протяжении длительного времени в научной и особенно учебной литературе в СССР, а затем и на постсоветском пространстве при определении структуры производительных сил общества рассматривались только два элемента: 1) люди, работники производства, т. е. человеческий фактор (потенциал, ресурс, капитал); 2) средства производства. В процессе научной революции и эволюции XIX-XXI в.в. в мире (объективно, сознательно и бессознательно, планомерно и спонтанно, управляемо и стихийно) происходило превращение науки в непосредственную производительную силу общества - сбывалось гениальное пророчество К. Маркса С полной уверенностью можно утверждать о появлении нового, третьего элемента структуры современных производительных сил – науки.

В условиях инновационной экономики в качестве обособленного элемента производительных сил общества выступает информация всех видов. Это означает наступление эпохи информационного общества. В мире, в том числе и в Украине, формируется «треугольник знаний» - образование, исследования, инновации. По нашему мнению, с полным основанием можно считать информацию четвертым элементом производительных сил общества.

Таким образом, разработка концепции «философии хозяйства» имеет важное методологическое и практическое значение, особенно в условиях структурного кризиса экономики Украины системного характера.

Дальнейшие исследования в этой области будут продолжены в направлении поиска и разработки оптимальной модели украинской экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Философия экономики [Текст] / А.А Мазараки. - К.: «Альтерпрес» 2002. – 383с. ISBN № 966-542-024-0, 2030 экз.
2. Маркс К. Экономические рукописи 1857-1859 годов [Текст] (первоначальный вариант «Капитала») / К. Маркс, Ф. Энгельс Сочинения. - Т.46. ч. 2. - 2 изд. - М.: Политиздат, 1969. - С. 213, С 217.
3. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия [Текст] в 4-х т. /гл. ред. академик А.М. Румянцев. - М.: Советская энциклопедия, 1972-1980. - 560с.
4. Философия. Энциклопедический словарь [Текст] / под ред. доктора философских наук А.А. Ивина. - М.: Политиздат, 2004. - 564с.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2010

УДК (519.2+910.2):911.3

В.М. Щербак, к. і. н., доц.

Українська державна академія залізничного транспорту, Харків

Рецензент: доктор економічних наук, професор О.Г. Дейнеко

СПЕЦИФІКА ОЦІНКИ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ В СИТУАЦІЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті наведено дослідження щодо оцінки трудового потенціалу регіону в умовах трансформаційних перетворень в економіці. Проаналізована ситуація в економіці й соціальній сфері країни в цілому і специфіка досягнутого рівня соціально-економічного розвитку регіону зокрема, ураховані умови й фактори, що безпосередньо впливають на стан і можливості його використання.

Ключові слова: соціум, соціальний простір, трансформаційні перетворення, трудовий потенціал, робоча сила, трудові ресурси.

В статье представлено исследование оценки трудового потенциала в условиях трансформационных преобразований в экономике. Проанализирована ситуация в экономике и социальной сфере страны в целом и специфика достигнутого уровня социально-экономического развития региона в частности, учтены тенденции регулирования рынка труда с учетом изменений в экономике и социальной сфере, состоявшиеся в последнее время в стране.

Ключевые слова: социум, социальное пространство, трансформационные преобразования, трудовой потенциал, рабочая сила, трудовые ресурсы.

This paper presents the study's assessment of the labor potential in terms of transformational change in the Economy. In the article the dynamics of changes is certain in a structure and employment of labour resources of Ukraine, reflecting the processes of employment of population in the context of tasks of modern socio-economic policy. The tendencies of adjusting of labour-market are intelligent taking into account changes in an economy and social sphere, taking place lately in a country.

Key words: social, social environment, transformation, labour potential, labour force, labour resources.

Актуальність. Для будь-якого регіону країни одним з основних факторів успішного розвитку є рівень використання його трудових ресурсів, їхня здатність сприймати всі інноваційні соціально-економічні перетворення, які відбуваються в суспільстві. Суспільна практика визначила наступні конкурентні переваги трудового потенціалу соціуму: ресурсні, демографічні, освітні, інноваційні, етнокультурні, глобальні.

Постановка проблеми. Рівень розвитку трудового потенціалу суспільства визначається безліччю факторів, від ефективності використання яких у значній мірі залежить підвищення рівня зайнятості населення за допомогою залучення в господарський оборот інших економічних ресурсів: капіталу, інформації, природних ресурсів [2, с.26–29; 6, с.57–69; 9, с.67–105]. Цей факт пояснюється тим, що трудовий потенціал у значній мірі реалізується через систему виробничих відносин і господарський механізм території, систему управління, які склалися на даний

момент [10, с.132]. Для оцінки трудового потенціалу окремого регіону необхідно провести комплексний аналіз ситуації в економіці й соціальній сфері країни в цілому і специфіки досягнутого рівня соціально-економічного розвитку регіону зокрема, урахувати умови й фактори, що безпосередньо впливають на стан і можливості його використання.

Результати. Трудовий потенціал – це інтегральна характеристика кількісної і якісної сукупної здатності до праці, якою визначаються можливості окремої людини, різних груп працівників і працездатного населення в цілому по участі в суспільно корисній діяльності [5, с.13]. Трудовий потенціал має кількісну та якісну характеристики. Кількісно він визначається величиною трудових ресурсів і робочого часу, який може бути відпрацьований у той чи інший період. Якість трудового потенціалу характеризується чотирма основними складовими. Фізична складова – це показник ефективної працездатності, стану здоров'я; інтелектуальна - характеризує систему знань і досвіду підготовки кваліфікованих кадрів (освітній та кваліфікаційний склад трудових ресурсів). Соціальна складова є показником соціального, психологічного та морального стану суспільства (соціальне середовище, справедливість і захищеність); техніко-технологічна залежить від технічної озброєності праці [1, с.77].

Трудовий потенціал – це сукупність різних якостей людей, що визначають їх працездатність або можливу кількість і якість праці, якими володіє суспільство на даному рівні розвитку науки і техніки. Розрізняють трудовий потенціал людини, підприємства, покоління, регіону і країни. Трудовий потенціал регіону, муніципального підрозділу є сукупним трудовим потенціалом людей різних поколінь, що проживають на території регіону. Він – ресурсна категорія, що включає в себе джерела, засоби, ресурси праці. В якості головного об'ємного показника застосовується чисельність, а показника використання – людино-рік. Ряд дослідників пропонують використовувати людино-годину як загальний показник, тому що середньооблікова чисельність підприємств при неповній зайнятості не може бути еталоном при оцінці величини потенціалу. Стосовно регіону трудовий потенціал визначається за формулою (1) [3, с.54]:

$$\Phi_{n.рег.} = \sum_{i=1}^m \varphi_i \times T_p, \quad (1)$$

де $\Phi_{n.рег.}$ – потенціальний фонд робочого часу регіону, ч.;

$\sum_{i=1}^m \varphi_i$ – чисельність населення регіону, здатного брати участь у суспільному виробництві, за групами;

T_p – законодавчо встановлена величина часу роботи за графіком працівників протягом календарного періоду.

У 1990 р. у міжнародній лексичі з'явилося нове визначення - ІРЛП (індекс розвитку людського потенціалу) або скорочено ІЛР (індекс людського розвитку). Серед провідних показників, що визначають ІРЛП, виділяють три: очікувана тривалість життя (роки життя); рівень освіти (роки навчання); реальний внутрішній валовий продукт (ВВП) на душу населення. Вони відображають три головні якості - здорове життя, рівень знань, рівень життя [7, с.13].

На прикладі Харківського регіону проведено аналіз втрат валового регіонального продукту за рахунок недовикористання його трудового потенціалу. Склад трудових ресурсів Харківського регіону станом на початок 2010 р., розрахований автором за даними держкомстату України, статистичних щорічників Харківської області, наведено на рис.1.

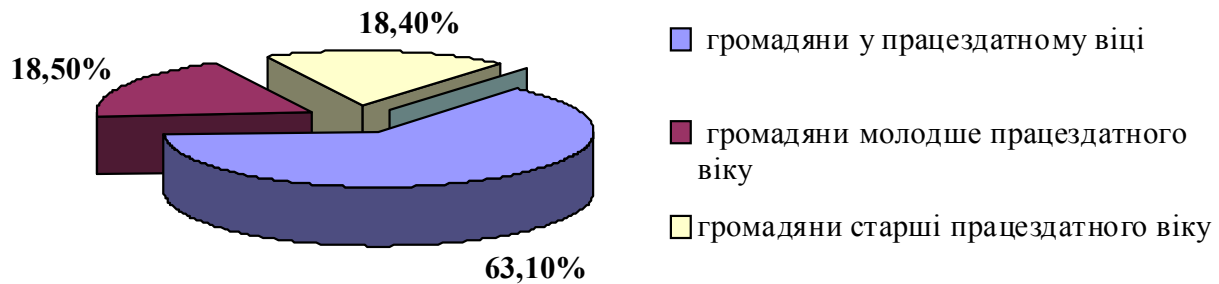

Рисунок 1. Склад трудових ресурсів Харківського регіону

На початок 2010 р. чисельність трудових ресурсів (ТР) у Харківському регіоні склала 1855,5 тис. чол. (65 % від загальної чисельності населення в Харківському регіоні та 4% - від чисельності населення України). За останні 11 років чисельність трудових ресурсів збільшилася на 9%. Це має двояке значення: з одного боку, зростання працездатного населення збільшує кількість осіб, здатних працювати, а з іншого, при незмінності числа робочих місць зростає кількість безробітних. Пік збільшення числа осіб працездатного віку доводився на 2005р., що, природно, спричинило і зростання пропозиції робочої сили.

Інтереси прискорення соціально-економічного розвитку в цих умовах визначають необхідність розробки спеціальної програми щодо створення нових робочих місць і забезпечення ефективного використання можливостей ресурсів праці. Підкреслимо, що в регіоні за даний період зменшилося число осіб старше працездатного віку з 709,3 тис. чол. до 583,9 тис. чол. Але ці демографічні рухи супроводжуються ще більшим скороченням числа осіб молодше працездатного віку - з 623,4 тис. чол. до 267,4 тис. чол. Сформовані тенденції можуть несприятливо позначитися на розвитку економіки регіону через 10-15 років: зменшиться кількість трудових ресурсів, зросте демографічне навантаження на працюючих. Майже 75% від величини трудового потенціалу доводиться на економічно активне населення. За досліджуваний період їхня частка в трудовому потенціалі скоротилася на 4%. За період 2004-2009 рр. збільшилась чисельність зайнятих в економіці регіону з 1278,1 тис. чол. до 1285,7 тис. чол. Статистичні дані свідчать про неухильне скорочення чисельності зайнятих у період до 1998 року. У наступний період спостерігається зворотна тенденція – чисельність зайнятих в економіці з 1998 по 2004 рік збільшилася на 9 тисяч чоловік і досягла рівня 1995-1996 рр. Чисельність безробітних на початок 2010 року склала 53,6 тис. чол. – 4% від чисельності економічно активного населення. Відзначимо, що рівень безробіття в регіоні нижче, ніж у цілому по країні. На початок 2010 року рівень безробіття в Україні склав 7%. Недовикористання трудових ресурсів внаслідок безробіття обертається для суспільства досить відчутним соціально-економічним напруженням та втратами ВВП у масштабі країни – втратами ВРП у регіонах.

Розрахуємо втрати виробництва ВРП Харківського регіону внаслідок недовикористання трудового потенціалу. В основу наших розрахунків був покладений закон А. Оукена, відповідно до якого при збільшенні фактичного рівня безробіття на один процентний пункт у порівнянні з його природним рівнем відбувається відставання виробництва ВВП на 2,5-3%. А. Оукен визначив стійкий зв'язок між розміром циклічного безробіття та кон'юнктурним розривом за формулою (2) [4; 8]:

$$(Y_B - Y_n) / Y_n = -\gamma(u - u^*), \quad (2)$$

де $(Y_B - Y_n) / Y_n$ – кон'юнктурний розрив ВВП (у %);

γ – параметр А. Оукена;

Y_n – національний дохід при повної зайнятості;

Y_b – національний дохід при неповної зайнятості (наявності циклічного безробіття);

$U - U^*$ – циклічне безробіття – різниця між фактичним (U) та природним (U^*) безробіттям.

Тобто, якщо природна норма безробіття складає 4%, а параметр А. Оукена (γ) – 3, то кожний відсоток кон'юнктурного безробіття зменшує фактичний обсяг ВВП на 3% в порівнянні з ВВП при наявності повної зайнятості. Результати розрахунків зведемо у табл.1.

Таблиця 1. Втрати валового регіонального продукту внаслідок недовикористання трудового потенціалу в Харківському регіоні

Роки	ВВП, млн. грн.	Чисельність зайнятих, тис. чол.	Середньорічний виробіток на 1 зайнятого, тис. грн.	Чисельність безробітних (за винятком природного безробіття), чол.	Втрати ВВП від недовикористан ня трудового потенціалу, млн. грн. (за формулою А. Оукена - коефіцієнт - 2,5)
2003	13035,9	1142,6	11,41	62400	3724,54
2004	16351,6	1278,1	12,79	56700	4671,88
2005	17889,0	1324,2	13,51	59300	5111,14
2006	19932,5	1301,5	15,32	55300	5695,00
2008	21951,7	1285,7	17,07	53600	6271,91
2009	22374,4	1194,5	18,73	51500	6532,82

Аналіз табл.1 показує, що втрати від ВВП, розраховані за формулою А. Оукена, щорічно збільшуються, незважаючи на зниження чисельності безробітних. Це можна пояснити тим, що розмір ВВП збільшується в регіоні більш швидкими темпами, чим знижується чисельність безробітних. Зростання ВВП повинно супроводжуватися відкриттям нових, більш ефективних робочих місць і закриттям старих.

У Харківському регіоні досить високий загальноосвітній рівень зайнятого населення. Протягом 2003-2009 рр. частка зайнятих в економіці з вищою професійною освітою збільшилася з 11,4% до 17,5%. З одного боку, високий освітній рівень населення представляє діючий стратегічний ресурс зростання трудового потенціалу регіону. Однак, з іншого боку, збільшення кількості фахівців не відповідає реальним потребам економіки. Так, у 2003-2009 рр. потреба у фахівцях вищої кваліфікації в Україні скоротилася на 700 тис. чол., а кількість підготовлених фахівців за цей період збільшилася на 2,6 млн. чол. За прогнозованими даними, до 2015 р. буде підготовлене близько 4 млн. молодих фахівців, а реальна потреба в них складе близько 2 млн. чол. Основу трудового потенціалу регіону становлять особи з середньою професійною освітою. Їхня частка за досліджуваний період стабільна – 28-31%. Однак за рівнем освіти кадрів регіон незначно уступає середньо українському показнику. Особи, що мають вищу, незакінчену вищу й середню професійну освіту, в Харківському регіоні становлять 48,1%, а по Україні – 56,4% від загальної чисельності зайнятих. Треба підкреслити, що в Україні рівень кваліфікації робочої сили один із

найвищих у світі. Так, наша країна володіє близько 16 % світового ресурсу кваліфікованої робочої сили (наприклад, Японія має 9%, Китай – 10%, США – 22%). Однак Японія забезпечує ВВП в 5 разів більше, ніж Україна. Разом з тим у нашій економіці функціонує – 20-25% робочих місць із низькою кваліфікацією. Наприклад, у США їхня частка в багатьох галузях промисловості становить 1-2%. Одним із пріоритетних напрямків нашої держави в області використання трудового потенціалу повинна стати програма звільнення від некваліфікованої робочої сили.

Висновки. Рівень розвитку трудових ресурсів окремої країни (регіону) визначається безліччю факторів, серед яких важливе місце займає трудовий потенціал. Від ефективності використання трудового потенціалу країни в значній мірі залежить вирішення соціально-економічних проблем: зміна в соціальній структурі соціуму, підвищення рівня зайнятості населення за допомогою залучення в господарський оборот інших економічних ресурсів – капіталу, інформації, природних ресурсів. Цей факт пояснюється тим, що трудовий потенціал країни в значній мірі реалізується через систему суспільно-виробничих відносин – через господарський механізм території, систему управління, що склалися на даний момент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Анненкова Е.В. Модель управления формированием и использованием трудового потенциала региона [Текст] / Е.В. Анненкова // Вчені записки Харк. ін-т управління. – 2005. – №14. – С.76 – 79.
2. Бандур С.І. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи [Текст]: Моногр. / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко. – Черкаси: Брама–Україна, 2006. – 758с.
3. Бідак В.Я. Інноваційний вектор трудових ресурсного забезпечення регіональних суспільних систем [Текст] / В.Я. Бідак, С.О. Цапок, У.Я. Садова. – Львів: ІРД, 2008. – 97с.
4. Близнюк В.В. Регіональні особливості ринку праці в Україні: методологія дослідження, аналіз та прогноз [Текст]: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / В.В. Близнюк; НАН України. Ін – т економіки. – К., 2001. – 20 с.
5. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики [Текст] / Д.П. Богиня, М.В. Семикіна. – К.: Штурм, 2003. – 382с.
6. Гальчинський А.С. Інноваційна стратегія українських реформ [Текст] / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 336с.
7. Гаранина М.П. Трудовой потенциал и оценка эффективности его использования в промышленном комплексе региона [Текст]: Автореф. дис. канд экон. наук. / М.П. Гаранина. – Самара, 2007. – 20с.
8. Гармідер Л.Д. Аналіз ринку праці: регіональний аспект [Текст] / Л.Д. Гармідер // Економіка: проблеми теорії та практики. – 2004. – №195, Т. II. – С.434 – 440.
9. Геєць В.М. Економіка України [Текст]: стратегія і політика довгострокового розвитку Монографія. / В.М. Геєць. – К.: Інститут економіки та прогнозування, Фенікс, 2003. – 1008с.
10. Долішній М.І. Соціально–трудова потенціал: теорія і практика [Текст] в 2 ч. / М.І. Долішній, С.М. Злупко, С.І. Бандур / під ред. М.І. Долішнього, С.М. Злупка. – К.: Наукова думка, 1994. – Ч.1. – 264с.; Ч. 2. – 210с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2010

УДК 316

А.М. Самойлов; В.І. Курилко; І.М. Харченко, к. т. н., с. н. с.

Міжнародний Слов'янський університет, Харків

ВПЛИВ ЗАХОДІВ РОСІЙСЬКИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ НА ІМІДЖ УКРАЇНИ

На даний час Росія суттєво впливає на імідж України на міжнародній арені. Російські інформаційно-аналітичні центри всіх рівнів активно займаються «українським» питанням. Дане дослідження являє собою моніторинг діяльності інформаційно-аналітичних центрів РФ, які мають можливість впливу на імідж України.

Ключові слова: імідж України, інформаційний простір, інформаційно-аналітичний центр.

В настоящее время Россия оказывает существенное влияние на имидж Украины на международной арене. Российские информационно-аналитические центры всех уровней активно занимаются «украинским» вопросом. Данное исследование представляет собой мониторинг деятельности информационно-аналитических центров РФ, имеющих возможность воздействия на имидж Украины.

Ключевые слова: имидж Украины, информационное пространство, информационно-аналитический центр.

Russia currently has a significant impact on the image of Ukraine in the international arena. Russian information-analytical centers of all levels are actively engaged in "Ukrainian" issue. This study is the monitoring of information-analytical centers of Russia, having the ability to impact on the image of Ukraine.

Key words: image of Ukraine, the information space, information-analytical center.

На даному етапі розвитку інформаційний простір України схильний до активного спрямованого впливу з боку Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки. У рамках програми "перезавантаження" ці держави отримали можливість вести конструктивний діалог між собою про узгодження своїх національних інтересів на території України, що припускає якісні зміни їх риторики і дії на українському інформаційному просторі.

Метою цієї статті є вивчення діяльності інформаційно-аналітичних центрів, які впливають на імідж України і працюють в інформаційному полі України, Росії і країн Заходу, з'ясування координаційних зв'язків між ними, класифікація їх за певними ознаками.

Ключову роль у формуванні іміджу України на міжнародній арені грають інформаційно-аналітичні центри, розташовані на території Росії і західних держав. Відповідно до цілей і завдань, а також методів і ресурсів, властивих ряду подібних центрів, може визначатися спрямованість і міра інформаційного впливу на образ України.

Найбільший вплив мають російські ЗМІ. Ще в листопаді 2006 року Президент України Віктор Ющенко в інтерв'ю представникам російських ЗМІ, акредитованих в Україні, заявив: "Я знаю традицію російських ЗМІ реагувати на події в Україні полярно: чорне - біле. Багато речей, які відбуваються на Україні, виписуються простими мазками - московськими. Це неправильно. Необхідно до усього, що відбувається в Україні, відноситися набагато глибше і делікатніше, тоді ви дізнаєтеся усю правду" [1].

Російські організації, які займаються інформаційно-аналітичною діяльністю та приділяють достатньо уваги "українським" питанням, можна умовно класифікувати наступним чином:

1. "Мозкові центри", які обслуговують перших осіб і вищі ешелони влади.
2. "Мозкові центри", які надають послуги авторитетним організаціям і відомим політичним діячам.
3. Інформаційно-аналітичні центри, що задовольняють потреби бізнес-структур і політиків, і працюють за певними напрямками.
4. Засоби масової інформації і комунікації, інтернет-ресурси, які тиражують, поширюють, аналізують, інтерпретують деякі смислові і цільові установки, прийняті від верхніх рівнів.

Було проаналізовано діяльність Інституту сучасного розвитку, Інституту Європи РАН, Інституту демократії та співробітництва, Національного інституту розвитку сучасної ідеології, Інституту країн СНД, Ради із зовнішньої і оборонної політики, Комітету Держдуми у справах СНД та зв'язків із співвітчизниками, Інституту економіки РАН (Центр пострадянських досліджень), Центру стратегічних оцінок і прогнозів, Інформаційно-аналітичного Центру по вивченню суспільно-політичних процесів на пострадянському просторі, Центру політичної кон'юнктури Росії, Міжнародного громадського фонду "Експериментальний творчий центр" (Центр Кургиняна МОФ-ЭТЦ), Інституту політичного і військового аналізу, Російської асоціації політичної науки.

Також, розглянуто ряд засобів масової інформації та масової комунікації: інформаційно-аналітичний бюлетень "Країни СНД. Російські і російськомовні у ближньому зарубіжжі", журнал "Росія в глобальній політиці", журнал "Світ змін", телеканал ТВЦ, телеканал "Росія", радіо "Маяк", радіо "Росія", газета "Вісті", інформаційний сайт політичних коментарів "ПОЛІТКОМ.RU". Особливий інтерес серед вищезгаданих засобів масової інформації викликає сайт "ПОЛІТКОМ.RU". За 2010 рік на цьому сайті розміщено 560 записів із теґою "Україна". У своїй більшості це статті, що дають експертну оцінку політичним подіям, що сталися в Україні або за участю української сторони. Активно обговорюються питання "газової" політики України, проблеми статусу російської мови і підсумки виборів (як президентських, так і в місцеві органи влади). Відмітимо, що в період з 2009 року по 2010 рік журнал "Світ змін", головним редактором якого є Р. С. Гринберг, опублікував 4 статті, присвячені українській тематиці:

І.Ф.Селіванова "Україна: між Росією і Європейським союзом" [5].

М.Ю. Головнін "Вплив світової економічної кризи на розвиток взаємодії фондових ринків Росії і України. Проблеми теорії і практики управління" [6].

С. В. Колчін. Новий виток нафтогазових конфліктів на пострадянському просторі [7].

Ю.Ф.Годін (у співавторстві) "Десять років "Великого договору": больові точки російсько-українських відносин" [8].

Інститут економіки РАН не обмежується лише публікаціями у "Світі змін". У рамках гранту РГНФ № 08-02-91200а/У в 2009 році було опубліковано збірку наукових статей "Структурна перебудова і модернізація економік Росії і України: напрями взаємного впливу". У 2010 році в ІЕ РАН надрукована збірка наукових статей "Соціальні чинники пострадянської інтеграції".

У ході моніторингу діяльності інформаційно-аналітичних центрів Росії були виявлені вчені і політики, які займають найбільш активні позиції у формуванні смислових установок із зґадкою України. Серед них:

К.Ф. Затулін — депутат Державної Думи Російської Федерації першого, четвертого, п'ятого скликань (член фракції "Єдина Росія"), директор Інституту країн СНД (Інституту діаспори і інтеграції);

Р. С. Гринберг — російський економіст, доктор економічних наук (1996р.) член-кореспондент РАН (2006р.), академік Міжнародної Академії менеджменту, директор Інституту економіки РАН (з 2005р.), головний редактор журналу "Світ змін";

И.Ю. Юргенс — голова правління Інституту сучасного розвитку (ИНСОП);

С. А. Караганов — російський політолог, голова президії громадської Ради із зовнішньої і оборонної політики (з 1994р.);

А.В. Мигранян — російський політолог, голова нью-йоркського представництва Інституту демократії і співпраці (з 2008р.).

Ключовий вплив на формування тенденцій риторики російських політиків стосовно України мають російсько-американські відношення. На сьогодні обидві сторони намагаються знайти точки зіткнення для побудови взаємовигідної співпраці. Головним питанням, що викликало напруженість стосунків, було посилення впливу США на пострадянському просторі, зокрема перспектива входження України в НАТО. Проте внаслідок приходу до влади Барака Обами змінилися зовнішньополітичні пріоритети США. У ході моніторингу двосторонніх (Росія – США) переговорів, досягнутих угод і їх аналізу було виявлено готовність США щодо поступок Росії на території України. Про це свідчать звіт “Глобальні тенденції 2025: перетворений світ”, що припускає привнесення Росією нових ставок і правил в систему міжнародних відносин та українська тематика доповідей Центру превентивних дій американської Ради з міжнародних відносин. Слід зазначити, що "українське питання" в діалозі США і Росії стало вагомим предметом “торгу”. Він має свої індикатори, серед яких:

інформаційні заходи з боку російських структур присвячені адміністративно-територіальним реформам в Україні, активізація зусиль України, стосовно участі в СЕП;

поява політичних сил “нового покоління” в Україні;

підвищення активності США, посилення позиції світової спільноти в питаннях ядерної програми Ірану і відповідні зміни російсько-українських взаємовідносин;

збільшення тиску в США на Барака Обаму і посилення критики на адресу президента з боку республіканців, щодо потепління стосунків із Росією і поступок на пострадянському просторі.

У ході дослідження було виявлено три основні складові інформаційного поля, в рамках якого відбувається формування ідей, оцінок і рекомендацій відносно іміджу України. Адміністративно-управлінське, експертне і наукове середовища, засоби масової інформації.

Формування негативного міжнародного іміджу України на міжнародній арені та на території самої України і серед населення Росії в даний момент є стратегічним питанням російського політикуму. З 2009 року спостерігається підвищення уваги російських ЗМІ й експертних співтовариств до питань не лише політичного й економічного життя України, але й до історичної, культурної та соціальної сфери. Переговорний процес Росії і США відносно національних інтересів на території України на цей час знаходиться в активній стадії вироблення взаємовигідного варіанту, до того ж перші угоди вже досягнуто, проте РФ не поспішає проводити активних дій по відношенню до України, що може свідчити про те, що її позиція ще не сформована.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віктор Ющенко: російські ЗМІ пишуть Україну “московськими мазками” [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://www.nr2.ru/93391.html>. Заголовок з екрану 13.01.11.

2. Соціальні чинники пострадянської інтеграції [Текст] / Відп. ред. к.е.н. Т. В. Соколова. - М.: ІЕ РАН, 2010 - 242 с.

3. Структурна перебудова і модернізація економік Росії і України: напрями взаємного впливу [Текст] Відп. ред. С. П. Глінкіна, Л.Б. Вардомский - М.: ІЕ РАН, 2009. - 187 с.

Лукінов І.І. Україна і Росія на сучасному етапі: економічні реформи і проблеми інтеграції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ecsocman.edu.ru/data/542/132/1218/08-Lukinov.pdf>. Заголовок с екрана 13.01.11.

І.Ф. Селівінова. Україна: між Росією і Європейським союзом. Світ змін, 2010, №2

М.Ю. Головнін. Вплив світової економічної кризи на розвиток взаємодії фондових ринків Росії і України. Проблеми теорії і практики управління, 2010, №8.

С. В. Колчін. Новий виток нафтогазових конфліктів на пострадянському просторі. Росія і нові держави Євразії, 2010, №1.

Ю.Ф. Годін (у співавторстві). Десять років "Великого договору": больові точки російсько-українських відносин". Світ змін, 2009, №2.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2011

УДК 659.4

В.П. Валентієнко, В.О. Ковальов

Міжнародний Слов'янський університет, Харків

Харківський національний університет радіоелектроніки, Харків

ДО ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДЬЮ

У статті на основі соціологічних досліджень, які були проведені в п'яти вищих технічних закладах України та Росії, сформовані уявлення щодо основних мотивів, якими керується сучасна студентська молодь при обранні професії. Це дає можливість своєчасно виявляти ті зміни, які відбуваються в молодіжному середовищі, та виходячи з них прогнозувати відповідні новації в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: мотивація, орієнтація, професія, респондент, фактори.

В статье на основе социологических исследований, проведенных в пяти высших технических заведениях Украины и России, сформированы представления о мотивах, которыми руководствуется современная студенческая молодежь при выборе профессии. Это дает возможность своевременно выявлять те изменения, которые происходят в молодежной среде, и исходя из них прогнозировать соответствующие новации в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: мотивация, ориентация, профессия, респондент, факторы.

The article based on sociological research conducted in five technical higher institutions of Ukraine and Russia, formed about motives by which the modern student's youth is guided at a trade choice are generated. It enables to detect changes that occur in young people, and leaving them to predict the relevant innovations in teaching and educational process.

Key words: motivation, orientation, occupation, respondent factors

Обрання професії – досить складний, відповідальний, дуже важливий і іноді тривалий мотиваційний процес. На нього суттєво впливають ті соціальні цінності, які молода людина придбала з досвіду попереднього життя. А це, як правило, багато різних обставин, умов, впливів.

Мотивація при обранні професії – це стимули, за ради яких людина згодна прикладати свої зусилля для досягнення обраної мети. Мотиви показують нам, на що орієнтувалася молода людина при обранні тієї або іншої професії.

Для системи вищої освіти важливо уявляти, яких життєвих цілей бажають досягти молоді люди, які якості сучасного фахівця необхідно сформувати в них і які цінності в їх житті відіграють головну роль. У відповідності до мотивації професійного вибору формуються також і відповідні очікування студентів від вищої освіти.

На протязі останнього десятиріччя кафедрою філософії ХНУРЕ були проведені соціологічні опитування студентів п'яти вищих технічних навчальних закладів України й Росії. В опитуванні брали участь студенти ХНУРЕ, НТУ “ХПІ”, НАУ “ХАІ”, ПРДТУ (м. Ростов - на – Дону), Полтавського науково-технічного університету (ПНТУ).

Узагальнені результати опитувань допомагають сформувати уявлення дослідникам цього процесу, а також пересічним читачам щодо ціннісних орієнтирів, що притаманні сучасній студентській молоді, зокрема, з питань освітніх, професійних та кар'єрних очікувань і планів.

Сучасна студентська молодь фактично категорично і досить впевнено вважає, що освіта, яка забезпечує підготовку фахівців для всіх сфер соціально-економічної діяльності, повинна бути основним пріоритетом державної політики. На цьому наполягають 96,4% студентів, що брали участь в соціологічних опитуваннях. Тому здобуття сучасної вищої освіти молоддю України вважається, з одного боку, досить важливим завданням, а, з іншого, – надбанням певного періоду свого життя та розвитку.

У зв'язку з цим цікавими та важливими стають ствердження студентів технічних вузів про те, що було для них вирішальним при прийнятті рішення щодо одержання вищої освіти. Визначаються наступні фактори:

- 1) бажання отримати роботу, яка найбільш високо оплачується - 27,9%;
- 2) здобуття бажаної професії, спеціальності - 26,7%;
- 3) бажання бути інтелігентною людиною - 18,6%;
- 4) здобуття більш високого соціального статусу - 11,4%;
- 5) бажання навчатися - 6,6%;
- 6) намагання отримати відстрочку від проходження служби в збройних силах - 4,5%;
- 7) приклад батьків - 1,6%;
- 8) авторитетність вищої освіти - 0,6%.

Наведені данні дають досить матеріалу для роздумів та висновків щодо ціннісних орієнтацій студентської молоді в цієї проблемі. Якщо нічого немає ганебного в тому, що молодь мріє отримати роботу, яка високо оплачується, то як можна зрозуміти людину, яка бажає отримати вищу освіту без належного настрою на навчання, жадає бути інтелігентною, освіченою людиною (18,6%), але не хоче навчатися. Доречи, що стосується жадання бути інтелігентною, освіченою людиною, тут спостерегається негативна тенденція серед студентської молоді. Якщо в 2001 році таку якість мати для майбутнього фахівця з вищою освітою вважали за потрібне 28,4% студентів, то зараз цей показник зменшився на цілих 10%.

Звертає на себе увагу також і те, що лише близько чверті опитаних цілеспрямовано обирала вищу освіту за певним фахом. Із тих, хто пов'язує освіту зі здобуттям бажаної спеціальності, 90,3% студентів використовує

комп'ютер як „знаряддя праці”. Бажання отримати роботу з високою оплатою також стимулює використання комп'ютера таким чином. Але ж частіше він для молоді - це засіб комунікації.

Слід також відзначити те, що з часом приклад батьків, поради вчителів та друзів все менше впливають на прийняття молоддю рішення щодо навчання в технічному вищому навчальному закладі чим це було раніше. У середині 90-х років, 33,3% студентів стверджували, що для них вирішальним при обранні технічного навчального закладу був вплив родини, а 22,9% молоді вважали головним поради учителів, друзів, інших студентів.

На вибір професії, за якою навчаються студенти впливають зараз наступні фактори:

- 1) відчуття особливого інтересу, покликання до обраної професії - 39,9% студентів;
- 2) можливість представникам цієї професії мати добрий заробіток та високе матеріальне становище – 37,7%;
- 3) престижність та висока потреба у представниках цієї професії в суспільстві – 37,5%;
- 4) гарантованість працевлаштування – 27,4%;
- 5) можливість вільної творчої праці, розвитку своїх здібностей, здатність висувати нові ідеї, пропозиції – 26,2%;
- 6) користь даної професії для суспільства – 19,5%;
- 7) інші фактори – 4,0%;

Наведені дані свідчать про недостатньо високі показники цих важливих індикаторів, що в визначається виключно низьким відчуттям молоддю корисності своєї майбутньої професії для суспільства (лише остання позиція цього рейтингу).

На обрання професії певним чином впливають і ті джерела інформації, що використовують у повсякденному житті студенти, і які вони вважають найбільш авторитетними. Наприклад, ті, для кого авторитетним джерелом інформації є книги (50%), найчастіше зазначають, що обрали професію за власними нахилами (тобто відчувають до неї інтерес, покликання). Серед них, однак, найменший відсоток тих, хто обрав професію за фактором престижу. Ті, хто обирає авторитетним джерелом періодичні видання частіше ніж інші визначають за фактор обрання професії користь суспільству. Обирають професію за фактором заробітку найчастіше прихильники отримати інформацію з телебачення. А ті, хто найавторитетнішу інформацію отримує від друзів та знайомих, так само як і ті, хто обрав радіо, за фактор вибору професії частіше ніж інші визначають гарантоване працевлаштування та творчий характер роботи.

У сучасному світі одним із болючих питань є проблема працевлаштування. Мабуть не випадково лише біля чверті (27,4%) опитаних студентів вважають, що набуття ними відповідного фаху гарантує його. Взагалі перспективи свого працевлаштування студенти оцінюють, на наш погляд, досить реалістично. Переважна більшість вже замислювалась над цією проблемою (77,3%), з них 14,8% студентів знають, де будуть працювати після закінчення навчання, а - 52,5% мають декілька варіантів можливого працевлаштування, але без наявності чітких гарантій щодо цього, а 10,0% студентів негативно оцінюють можливість отримати роботу після закінчення навчального закладу, тому допускають вірогідність тимчасового безробіття.

Порівняння з дослідженням 2001 року показує, що кількість студентів, які відкладають вирішення питання працевлаштування, значно зростає. Якщо у 2001 році проблема працевлаштування не цікавила 11,6% опитаних студентів, то вже у 2006 році цей показник досяг 22,7%. Одночасно зростає кількість студентів, які вже знають де будуть працювати (з 13,8% у 2001р. до 15,3% у 2009р.).

Цікаво визначити, що 80,4% тих, хто вже має уяву про місце праці, використовує комп'ютер постійно. Ще 19,6% студентів послуговується ним випадково, а серед тих, які не користуються комп'ютером, або роблять це

рідко, немає таких, які твердо знають, де вони будуть працювати. І навпаки, 57,1% опитаних, які ніколи не використовували комп'ютер, вважають, що деякий час після закінчення ВНЗ пробудуть без роботи.

Важно також не тільки застосовувати комп'ютер, а й розуміти його сучасне значення для розширення можливостей майбутньої професійної діяльності. Ті, що твердо знають, де будуть працювати, володіють комп'ютером як „знаряддя праці” (98%), або вживають його як засіб комунікації (54,9%) чи як засіб розваг (54,9%). Серед студентів, які вважають, що деякий час не працюватимуть, 73,5% опитаних розважаються за допомогою комп'ютера. Багато їх (63,9%) і між тими, хто не замислюється ще про роботу.

Простежується також певна залежність від джерел інформації студентської оцінки перспектив працевлаштування. Наприклад, ті, хто твердо знають де будуть працювати найчастіше обирають Інтернет та друковані джерела інформації (книги, періодичну печать), а студенти, які ще не замислювалися над вибором місця роботи, частіше використовують телебачення та друзів як джерело інформації.

Серед факторів, що найбільш суттєво впливати на обрання студентами місця роботи пріоритетними слід визнати такі:

- 1) можливість просування по службі – 65,9%;
- 2) взаємовідносини з колегами по роботі – 54,7%;
- 3) відповідність роботи здібностям – 43,2%;
- 4) зручний час роботи – 34,9%;
- 5) безпека для здоров'я – 34,7%;
- 6) повага оточуючих – 34,4%;
- 7) можливість самостійно приймати рішення – 32,5%;
- 8) творчий характер роботи – 30,2%;
- 9) відсутність фізичного навантаження – 15,9%;
- 10) вільний графік роботи – 15,7%.

Отримані данні свідчать про те, що студентська молодь має “здорові” честолюбні наміри, високо цінує комунікативні фактори в роботі. При цьому вона менш уваги приділяє відповідності праці здібностям, її творчому характеру, самостійності вирішення питань щодо проблем виробництва. Молодь не лякають фізичні навантаження, її не турбує вільний графік роботи. Значну кількість молоді хвилюють безпечні для здоров'я умови праці.

Із врахуванням попередніх міркувань цікавими виявляються варіанти працевлаштування, яким студенти надають певні переваги. Отже, гарантованому працевлаштуванню, навіть за умов середнього заробітку, надає перевагу майже половина всіх опитуваних (46,8%). Настрої студентів щодо такого працевлаштування змінюються досить повільно. У 2001 році на такий варіант сподівалися 50,6% студентів. Натомість 32,1% опитаних бажають ризикнути при вирішенні проблем майбутньої зайнятості та самостійно поринути в бурхливе море ринку праці. 21,1% респондентів ще не визначилися з відповіддю на це важливе для майбутнього життя питання.

Постійні користувачі комп'ютеру обирають ризиковане, але можливо більш прибуткове працевлаштування. 80,3% тих, хто надає перевагу самостійному виходу на ринок праці, використовують комп'ютер постійно.

Цікавими виявились думки студентів щодо допомоги у працевлаштуванні. Рейтинг відповідей виглядає наступним чином. При працевлаштуванні розраховую перш за все на:

- 1) себе - 45,8%;
- 2) допомогу батьків та родичів – 27,4%;
- 3) допомогу внз – 12,5%;

- 4) друзів та знайомих – 11,8%;
- 5) допомогу держави - 2,7%.

Це засвідчує про те, що приблизно половина студентів не сподівається на чиюсь допомогу. У той час інша половина очікує певної підтримки, допомоги і навіть гаранта. В основному студенти покладаються у вирішенні цього питання на батьків, родичів, друзів та знайомих. Нажаль, держава та її органи фактично не відіграють значної ролі у працевлаштуванні молоді, хоча 61,7% респондентів вважають, що забезпечення роботою є найважливішим завданням сучасної системи освіти.

Серед тих, хто розраховує тільки на себе у працевлаштуванні, більшість використовує комп'ютер для роботи. У той час ті, що сподіваються на допомогу батьків, застосовують комп'ютер як засіб розваги.

Після закінчення технічного вищого навчального закладу молоді люди збираються присвятити себе багатьом видам діяльності. Пріоритети при цьому виглядають наступним чином:

- 1) практична діяльність за фахом – 59,2%;
- 2) створення власного бізнесу – 36,1%;
- 3) адміністративно-управлінська діяльність – 20,0%;
- 4) викладацька робота у різних навчальних закладах – 10,0%;
- 5) будь-яка діяльність за умови її оплати – 10,0%;
- 6) політична та громадська діяльність – 9,0%;
- 7) науково-дослідна робота – 8,2%;
- 8) займатися родиною та вихованням дітей – 1,3%.

При цьому 14,2% опитаних поки що не мають чітких планів щодо своєї наступної діяльності.

Таким чином, попри різноманіттю бажань, беззаперечно домінуючими є наміри працювати за фахом. Це є доброю ознакою і позитивно характеризує професійну спрямованість діяльності педагогічних колективів. Порівняння з попередніми дослідженнями дають змогу стверджувати те, що досить стабільними залишаються показники щодо намірів займатися власним бізнесом (1996 р. – 38,5%, 2003 р. – 32,9%, 2006 р. – 36,1%, 2009 р. – 35,8%). Простежується стала тенденція до зниження інтересу до науково-дослідницької діяльності (1993 р. – 36,3%, 1996 р. – 17,3%, 2003 р. – 9,0%, 2006 р. – 8,2%, 2009 р. – 7,8%). У той же час поступово підвищується зацікавленість педагогічною діяльністю (1993 р. – 4,1%, 1996 р. – 5,4%, 2003 р. – 6,0%, 2006 р. – 10,0%, 2009 р. – 11,2%). Приблизно п'яту частину студентів завжди цікавить адміністративно-управлінська робота. Серед тих, хто не користується комп'ютером, значна частка опитаних, що обирає альтернативу „байдуже чим займатися” – 49,9%, але між постійних користувачів комп'ютером таких нараховується лише 7,2%.

Для з'ясування ціннісних орієнтирів сучасної студентської молоді важливо мати уявлення про те, чим взагалі для неї є праця. На питання „Чим є для Вас праця?” респонденти відповіли:

- 1) джерелом самореалізації та застосування здібностей – 44,3%;
- 2) засобом придбання матеріальних благ – 35,7%;
- 3) засобом одержання більш високого соціального статусу – 11,8%;
- 4) обов'язковою, вимушеною діяльністю – 6,2%;
- 5) можливістю згаяти час – 2,0%.

Як бачимо, молодь не відноситься до праці легко та не відчуває її як якийсь вимушений обов'язковий захід. Але в той же час вона не вважає, що наполеглива, цілеспрямована праця є вирішальним ключем для підвищення свого соціального статусу.

Крім того простежується залежність між використанням комп'ютера та відношенням до праці. Серед тих, хто не користується комп'ютером, найбільша кількість ставиться до праці як до засобу придбання матеріальних благ і зовсім немає таких, хто оцінює роботу з точки зору придбання високого соціального статусу. Опитані, що постійно використовують комп'ютер у більшості розглядають роботу як джерело самореалізації

Чим для студентів визначається цінність праці? Переважна більшість опитаних відповіла - „сумою грошового винагородження” (46,6%). Дещо менше респондентів оцінюють роботу за показником задоволення від виконання – 30,9%. Але фактор престижу праці не одержав високої оцінки опитаних (лише 7,0%). Він поступається також таким показникам, як “висока оцінка та схвалення колективу” – 10,5%, інші фактори - 2,5% та “не змогли відповісти” – 2,6%.

Таким чином, зміни, що характерні для сучасного суспільства, обумовлюють і певні трансформації у мотивах, пов'язаних з вибором професії.

В останній час формується новий тип особистості, який за своїми рисами принципово відрізняється від особистості, що була вихована в традиціях колективної моралі «радянської людини». До її специфічних рис можна віднести готовність до ризику, відповідальність за свої вчинки, здатність розраховувати, перш за все, на свої сили, уміння пристосовуватися до економічної кон'юнктури. Все це суттєво впливає на зміни, що відбуваються в сучасному студентському середовищі. Змінюються його інтереси і потреби, мотиви вибору професії, життєві плани, вся система ціннісних орієнтацій.

Для освітянської системи України важливим є своєчасне виявлення напрямлення тих змін, що відбуваються, тому що виходячи з них можна прогнозувати і відповідні новації в навчально-виховному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дудка Н.И. Высшая школа Украины: стратегия управления и проблемы реформирования [Текст]. – Харьков: Основа, 2002. – 272с.
2. Оноприенко В.И. Поколения в науке: взгляд социолога [Текст] // Социс. – 2007. - №4. – С. 75-85.
3. Сокурская Л.Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода [Текст]. – Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Кармазина, 2006. – 576с.
4. Шевчук А.В. О будущем труда и будущем без труда (футурологические дискуссии) [Текст] // Экономическая социология. – 2005. – Т.6. -№3. С. 11-24.
5. Штанько В.І., Тихонова Л.А. Ціннісні орієнтації молоді в умовах глобалізації та інформатизації соціуму: Монографія. [Текст]. Харків: ХНУРЕ, 2009. – 164с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2011